

HUN VE BULGAR TÜRKÇESİ ÜZERİNE ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER 26: HUNSULARA AİT GRUMBATES, TUNA BULGARLARINA AİT CROBATUS ~ KOVRATOS, KOURT ~ KURT, KOTRAGOS, KORMİSİOS ~ KORMİSOŞ', KRUMESİS ~ KRUMOS, KRUMEL, KRUG VE KIRIM HUN-BULGARLARINA AİT GROD ~ GORDAS KİŞİ ADLARININ (UNVANLARININ) KÖKEN VE ANLAMLARI

Dr. Yusuf GEDİKLİ*

Öz

Makalemizde ilk olarak 359'da Diyarbakır kuşatmasına katılan Hunsu Türklerinin önderi Grumbates'in kökeni ve anlamı üzerinde durduk. Bu sözün Hun Türkçesindeki biçiminin *Gurbat ve anlamının askerî ve idarî yüksek bir unvan olduğunu açıkladık (Aşağıdaki adların hepsinin anlamı askerî ve idarî yüksek bir unvandır).

İkinci olarak Büyük Bulgaristan'ı kuran Crobatus ~ Kovratos (605-641) üzerinde durduk. Unvanın yeniden oluşturmasının *Korbat olduğunu ve bunun *Gurbat ile aynı söz olduğunu ortaya koyduk.

Üçüncü olarak yine bu hanın diğer adı olan Kourt ~ Kurt'un doğru biçiminin *Kurt olduğunu ve yukarıdaki iki sözle aynı anlamda olduğunu, fakat onlarla kökteş değil, ocaktaş olduğunu açıkladık.

Dördüncü olarak Büyük Bulgaristan'ı kuran Crobatus ~ Kovratos veya Kourt ~ Kurt'un oğlu olan Kotragos (VII. yüzyıl) adı üzerinde durduk ve bu adın babasının unvanı olan Kourt ~ Kurt ile aynı olduğunu, sadece baba - oğul durumundan dolayı unvanın *Kortag olduğunu, bunun unvanın küçültmeli biçimi olduğunu söyledik.

Beşinci olarak Tuna Bulgar hanı Kormisios ~ Kormisoş' (739-756)'un Bulgar Türkçesi yeniden oluşturmasının *Kormas olduğunu belirttik.

Altıncı olarak Tuna Bulgar hanı Krumesis (803-814)'in adı üzerinde durduk ve bunun da yeniden oluşturmasının *Kurmas olduğunu açıkladık.

Yedinci olarak Tuna Bulgar hanı Krumesis (803-814)'in diğer yazılışı olan Krumos'un yeniden oluşturmasının *Kurmas olduğunu meydana çıkardık.

Sekizinci olarak Tuna Bulgar hanı Krumesis (803-814)'in Kurmäs ~ Kurmas üzerinden Slavcada *Kurmel olduğunu keşfettik.

* Dil Bilimci.

Dokuzuncu olarak Tuna Bulgar hanı Krumesis (803-814)'in Slav kaynakla-
rınca zaptedilen ***Krug'** unvanını keşfettik.

Onuncu olarak Kırım Hun-Bulgarlarının 527-28'deki lideri Gord ~ Gordas ~
Grod üzerinde durduk; bunun aslının ***Gord** olduğunu izah ettik.

Böylece 6 kişinin 10 adı (sanı, unvanı) üzerinde durduk ve bu sözlerin
birincisinin ***Gurbat**, ikincisinin ***Korbat**, üçüncüsünün ***Kurt** (son iki sözcük
aynı kişiye aittir), dördüncüsünün ***Kortag**, beşincisinin ***Kormas**, altıncusunun
***Kurmas**, yedincisinin yine ***Kurmas** (son ikisi aynı sözün farklı yazımlarının
yeniden oluştuğudur), sekizincisinin ***Kurmel**, dokuzuncusunun ***Krug'** ve
onuncusunun ***Gord** olduğunu ortaya koyduk.

Bu sonuçlardan üç kelime öbeği elde ettik. 1. ***Gurbat**, ***Korbat**; ***Kormas**,
***Kurmas** ve yine ***Kurmas**, ***Kurmel** (6 kelime) 2. ***Kurt**, ***Kortag**, ***Gord** (3 keli-
me). 3. ***Kurg** (1 kelime). Birinci öbeğin ilkçil biçimi ***Gorbad**, ikinci öbeğin ilkçil
biçimleri ***Gord** ve ***Gordag**, üçüncü öbeğin ilkçil biçimi ***Gorg'dur**. Her üç öbeğin
kök ünlüleri -o-'dur.

Hepsinin anlamı askerî ve idarî yüksek bir unvandır.

Anahtar kelimeler: Hunsular, Grumbates, Tuna Bulgarları, Crobatus ~
Kouratos, Kourt ~ Kurt, Kormisoş', Krumesis ~ Krumos, Gord ~ Gordas.

**Research And Studies On Hun Turkish 26:
Origins And Meanings Of Person Names Of Hunnish Grumbates,
Danubian Bulgars Crobatus ~ Kouratos, Kourt ~ Kurt, Kortagos,
Kormisios ~ Kormisoş', Krumesis ~ Krumos, Kurmel,
Krug And Crimean Hun-Bulgars Grod ~ Gordas**

Abstract

In this study, I first focused on the origin and meaning of Grumbates, the
leader of Khunnic Turks who participated in the siege of Diyarbakir in 359. I
have explained that form of this word in Khunnic is ***Gurbat** and meaning of it
is a high military and administrative title.

Secondly, I focused on Crobatus ~ Kouratos who founded Great Bulgaria in
605 and managed it as a khan up to 641. I have found that these words have
different forms of ***Korbat** and that it is the same as Grumbates.

Thirdly, I have stated that Kourt ~ Kurt is the other name of this khan and
it's the correct form ***Kurt** and it has the same meaning as the above two words.
But it is not from same root with them, but it is from same mine (in Turkish
"ocaktaş").

Fourthly, I focused on the name of Kortagos, the son of Crobatus ~ Koura-
tos or Kourt ~ Kurt, who founded the Great Bulgaria. This name is the same as
his father's title Kourt ~ Kurt. Only due to the status of father-son, the title has
become ***Kortag** and it is a diminutive form of the title.

Fifthly, Kormisios ~ Kormisoş' who was the khan of Danubian Bulgarians
between 739-756 could be created in the new form of ***Kormas** with Bulgarian
Turkish. ***Kormas** is a high rank and managerial title.

Sixthly, we focused on the name of the Danubian Bulgarian khan Kru-
mesis ~ Kroumos (803-814), and we discovered that it was ***Kurmas** when I
rebuilt this name.

Seventhly, we found out that the reconstruction of Bulgarian khan Krume-
sis of Danube (803-814) as Krumos was ***Kurmas**.

Eighth, we found that Bulgarian khan Krumesis of Danube (803-814) be-
came ***Kurmel** in Slavic language through the words of Kurmäs ~ ***Kurmas**.

Ninth, we discovered that the Bulgarian khan Krumesis of Danube was
recorded by the Slavic sources as ***Krug'**.

*Tenth, as the Crimean Hun-Bulgarians leader in between 527-28, I have focused on **Gord**. I have explained that this is the original Gord ~ Gordas ~ Grod, and it is a high military and managerial title.*

*Thus, I focused on the 8 names of 7 people and the first of these words *Gurbar, the second *Korbar, the third Kurt (the last two words belong to the same person), the fourth *Kortag, the fifth *Kormas, the sixth *Kurmas and the seventh Gord was revealed.*

*From these results I obtained two groups of words: 1. *Gurbar, *Korbar; *Kormas, *Kurmas and *Kurmas and *Kumel (six word) 2. *Kurt, *Kortag, *Gord (three word). 3. *Kurg. The primitive form of the first block is *Gorbad; the primitive form of the third block is *Gord. The radical vowel is the letter "o". All of them have the meanings of high rank and managerial titles.*

Keywords: *The Khunnic, Grumbates, Danubian Bulgarians, Crobatus ~ Kovratos, Kourt ~ Kurt, Kormisoş' ~ Krumesis ~ Krumos, Gord ~ Gordas.*

Makalemizde çeşitli çağlarda, türlü coğrafyalarda, farklı Türk kavimlerinin kurduğu devletleri yöneten Grumbates, Crobatus ~ Kovratos, Kourt ~ Kurt, Kormisios ~ Kormisoş', Krumesis ~ Krumos, Krumel, Krug ve Grod ~ Gordas kişi adları (sanları) üzerinde duracağız. İncelemeye tarih sayfalarına en erken düşen Hunsu hükümdarı Grumbates'ten başlayacağız. Yalnız bu adı incelemeye geçmeden önce Hunsulardan kısaca söz etmek yararlı olacaktır.

NOT : Makalemizde *ad* sözü ad (isim), san (unvan) ve lakap anlamında geniş çaplı kullanılmıştır. Yine makalede geçen *ocak* "bir ündeşle (ünsüzle) bir ünlünün oluşturduğu, anlamı olmayan ses birleşmesidir; *ocaktaş* bu ses birleşmesine anlamı aynı olmak şartıyla -b, -d, -g, -l veya -lb, -ld, -lg / -nb, -nd, -ng / -rb, -rd, -rg ses veya ses öbeklerinden birinin eklenmesiyle oluşan türemiş kelimelerdir. Örneğin aşağıda göreceğimiz *gu-**rb**-at, ku-**rt**, *ku-**rg** sanları birbirlerinin ocaktaşdır. *Gu-**rb**-at ile *ko-**rb**-at, *go-**rd** ile *go-**rd**-ag ise birbirlerinin kökteşidir. *Yapışık* ündeş ile kastedilen -lb, -ld, -lg / -nb, -nd, -ng / -rb, -rd, -rg ses öbeklerinden biridir.

I. Hunsular kimlerdir?

Hunsuları daha önce yazdığımız bir makalede söz konusu etmiştik. Yazdıklarımızı tekrarlamayı gereksiz gördüğümüz için ilgili kısmı aynen alıntılıyoruz:

"MS 91'den sonra ünlü Çinli general Pan Çao'nun önünden batıya doğru yürüyen Hunlar yaklaşık 160 yıl Kazak bozkırlarında yaşamışlardır. Bu Hunlar 350 yıllarında doğudan gelen kavimlerin baskısıyla ikiye ayrılmışlardır. Kuzeydeki Hunlar, Hazar ve Karadeniz kuzeyinden geçerek batıya yönelmiş, bildiğimiz gibi bunlar 370'lerin başında Avrupa Hun devletini kurmuşlardır. Güneydeki Hunlar Aral güneyine yönelmiş, bunlar Hunsuları oluşturmuşlardır. Kaynaklar Hunsuların IV. yüzyılda Sırderya vadisinden Hazar'ın güneydoğusuna indiklerini, Mari (Merv) ve Rey'e kadar uzandıklarını yazar. Bu husus arkeolojik kazılarla da kanıtlanmıştır.¹

¹ Emel Esin, "Sünliler İslam ile karşılaşan ilk Türkler Sül (Çöl? Çor?) boylarından, Selçuklulara kadar, Hazar Denizi kıyılarındaki Oğuzlara dâir", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. VII, cüz 3-4, 1979, s. 39.

Hunsuların kuzeydeki Hunlara oranla İrani kavimlerle karıştığını söyleyebiliriz.

Hunsu adı tarih sayfalarına ilkin 356 yılında düşmüştür. Bunun nedeni Sasanlı kirası II. Şapur (hükümlerlik dönemi 309 - 379)'un Hazar'ın güneydoğusundaki Hunsu (Latince Chionitae) denilen Türklerle savaşmasıdır.² Tarihçilere göre Şapur'un Hunsularla mücadelesi 10 yıl sürmüş, Şapur 357 yılında onlarla bir ittifak anlaşması imzalamıştır.³ (Czeglédy 358 tarihini verir).⁴ Şapur Hunsuları egemenlik altına aldıktan sadece 2-3 yıl sonra, 359'da onları Amid (Diyarbakır)'de en önemli müttefik olarak yanında bulunduracaktır. Bu bilgileri bize Latin tarihçisi Amianus Marselinus (yazılışı Ammianus Marcellinus, yaklaşık 330-400) verir; bu Türklerle Latince Chionitae adını takan da odur. Marselinus'un koyduğu Chionitae adının en uygun Türkçe karşılığı Hunsudur. Yani 'tam Hun değil, Hun'a benzer.'

Bu Türk öbeğine Chionitae (Hunsu) denilmesi onların Avrupamsı yüzölçümünden ötürüdür. Anlaşılan bunlar Türk ve İran kavimlerinin karışımından meydana gelen bir ulustu; o yüzden tam Hun değil, Hun'a benzerlerdi. Başka söyleyişle Hunsuların askeri ve yönetici kesimi Hun, halkının önemli bir kısmı İran asıllıydı yahut İranlılarla karışmıştı. Krş. Akhun adı ve Akhun ulusuyla.

Ortadoğu'da ilk görünen Türkler bu Hunsulardır. Göründükleri tarih 359'dur. 10 - 15 yıl sonra soydaşları Doğu Avrupa'da ortaya çıkacaklardır. Hunsular veya Hunlar Hint kaynaklarında **Hūna**, Soğut kaynaklarında **Hun**, Avesta metinlerinde **Hyaona**, Pehlevi metinlerinde **Hyōn**, Süryanca metinlerde **Hyōnāyē**, Ermeni kaynaklarında **Honk** (-k çoğul ekidir), Latin kaynaklarında **Chionitae** olarak anılırlar.⁵ Bunların kimileri Hun değil, Hunsu şeklinde açıklanabilecek adlardır.

Süryani Efraim 361 yılında Urfa önlerindeki **Hūnāyē** (Hun)'lerden söz eder.⁶ Tarihçiler bu Hunların Avrupa Hunları mı yoksa Hunsular mı olduğunu ayırt etmekte zorlanırlar. Bize göre bunlar Hunsulardır.

Bilginler Latince Chionitae adının Soğutça -itai, -itae çoğul eki ve Persçe Hyon "Hun" adının birleşiminden oluştuğunu yazarlar.⁷ Bivar bu ekin Grekçe kavim adı eki olduğunu yazar. Bizim görüşümüze göre -itai, -itae eki Grekçe veya Latince -lı veya -sı anlamında bir ek olmalıdır. Krş. Selefik-id "Selefk-li(ler)", Selçuk-id "Selçük-lü" vb. adlandırmalarla.

² Esin, "a.g.m.", s. 40.

³ Mehmet Tezcan, "Hunların Anadolu'daki ilk görünüşleri: 359 tarihinde Amida kuşatmasında Kionitler", 1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, İzmir 2004, s. 105.

⁴ Károly Czeglédy, *Turan Kavimlerinin Göçü*, Turan Kültür Vakfı y., İstanbul 1999, s. 81.

⁵ Esin, "Süniler İslam ile karşılaşan ilk Türkler Sül (Çöl? Çor?) boylarından, Selçuklulara kadar, Hazar Denizi kıyılarındaki Oğuzlara dâir", s. 40. / Tezcan, "Hunların Anadolu'daki ilk görünüşleri: 359 tarihinde Amida kuşatmasında Kionitler", s. 105.

⁶ Tezcan, "Hunların Anadolu'daki ilk görünüşleri: 359 tarihinde Amida kuşatmasında Kionitler", s. 114.

⁷ Tezcan, "a.g.m.", s. 105.

Emel Esin, Gurgân'da (Arapça Curcân) yaşayan bu ilk Hunsuların şehirlerde oturduklarını söyler.⁸ Şehirlerde oturmaları onları diğer Türk kavimlerinden ayırır ve İran halklarının uygarlıklarını benimsediklerini gösterir.⁹

1.1. Hunsulardan kalan iki özel ad : Gorgâ(n) ve Grumbates

Hunsulardan bize iki özel ad kalmıştır. Birincisi 359 tarihine ait **Grumbates** hükümdar (kişi) adı, ikincisi 460'lı yılların başlarına ait **Gorgân** kent adıdır.

Gorgân kent adını Attila Hunlarıyla ilgili yapıtıyla yakından tanıdığımız Priskos zaptetmiştir.¹⁰ Priskos yapıtını Yunanca yazmıştır (Priskos tahminen 410-420 arasında Marmara Ereğlisi yakınlarında, Panion'da doğmuş, tahminen 472'de ölmüştür).¹¹

Gorgân kent adını bir makalemizde incelemiş, bunun Türkçe "*müstahkem mevki, ordugâh*" anlamına geldiğini yazmış, görüşümüzle ilgili kaynak ve kanıtları sözü geçen yazımızda ayrıntılı olarak ortaya koymuştuk. *Ol* nedenden burada üzerinde durmayacağız. Sadece bu kelimeye VIII. yüzyılın ilk yarısında diki- len Orkun yazıtlarında *korgan* biçiminde rasladığımızı belirtmekle yetineceğiz.

Grumbates kişi adını 359 yılında Romalı tarihçi Amianus Marselinus (330? - 400?) kaydetmiştir. Marselinus yapıtını Latince yazmıştır.

1.2. Grumbates kimdir?

Grumbates yukarıda haklarında kısa bilgi verdiğimiz Hunsuların hükümdarıdır. Hunsular Sasanlı şahı II. Şapur (egemenlik devri 309-379)'la savaşmış ve yenilmişlerdi. Bu savaşlar 356,¹² 356-57 yıllarında olmuştur.¹³ Herhalde yenilgi sonucunda imzaladıkları anlaşma gereği Amida (Diyarbakır) kuşatmasına katılmayı kabul etmişlerdir. Sasanlı şahı II. Şapur 359'da Amida'yı kuşattığı zaman ordusunda bir Hunsu birliği bulunuyordu ve bu birliğin kumandanı **Grumbates** idi.¹⁴ Hunsuların yardımıyla Amida, Şapur'un eline geçmiştir. Marselinus şöyle yazar: "*Onun [Şapur'un] hemen bitişiğinde sol kanatta, şüphesiz ortalama güce ve buruşmuş uzuvlara, fakat ayrıca parlak bir zekaya sahip olan ve bir çok zaferin getirdiği şan ile sivrilen Chionitae [Hunsu] kavminin kralı Grumbates vardı.*"¹⁵

⁸ Esin, "Süliler İslam ile karşılaşan ilk Türkler Sül (Çöl? Çor?) boylarından, Selçuklulara kadar, Hazar Denizi kıyılarındaki Oğuzlara dâir", s. 40.

⁹ Yusuf Gedikli, "Hun Türkçesi üzerine araştırma ve incelemeler 25 : Hunsulara ait Gorgân yer adı, Göktürklerle ait korgan ~ kurgan ve Uygurlara ait koorg ve kordan sözlerinin köken ve anlamları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 239, Mart - Nisan 2019, s. 251-282.

¹⁰ *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, çev. Ali Ahmetbeyoğlu, TDAV y., 33. fragman, İstanbul 1995, s. 68.

¹¹ Yusuf Gedikli, "Türk tarihiyle ilgili bilgiler veren Yunan, Latin, Got, Ermeni, Süryani tarihçileri - 1", *Yesevi*, Sayı: 245, Mayıs 2014, s. 20-21.

¹² Esin, "Süliler İslam ile karşılaşan ilk Türkler Sül (Çöl? Çor?) boylarından, Selçuklulara kadar, Hazar Denizi kıyılarındaki Oğuzlara dâir", s. 40.

¹³ Lev Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, 3. b., Selenge y., İstanbul 2003, s. 144, 234, 282. / Aynı yazar, *Avrasyadan Makaleler 1*, Selenge y., İstanbul 2005, s. 370. / Tezcan, "Hunların Anadolu'daki ilk görünüşleri: 359 tarihinde Amida kuşatmasında Kionitler", s. 103 vd.

¹⁴ "Türk", *İA.*, c. 12 - 2, s. 162. / M.İ. Artamonov, *Hazar Tarihi*, Selenge y., İstanbul 2004, s. 591 / Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, s. 144, 234, 282 / Aynı yazar, *Avrasyadan Makaleler 1*, s. 370.

¹⁵ Ammianus Marcellinus, *Roma Tarihi*, Latince'den çev. Samet Özgüler, Historia y., İstanbul 2019, s. 202.

Grumbates'in genç yaştaki oğlu bu kuşatmada ölmüştür. Güzel bir şans eseri Romalılar safında kaleyi savunanlardan biri olan tarihçi Amiyanus Marselinus, gencin ölümünü ve cenaze törenini ayrıntılarıyla betimlemiştir.¹⁶ (Gumilev, tarihçi Marselinus'un Grumbates'in oğlunun Dicle ırmağında boğularak öldüğünü izlediğini yazar.¹⁷ Grumbates'in oğlunun ırmakta boğularak öldüğü bilgisi doğru değildir. Kara savaşında ölmüştür).

Hunsuların Gorgân kent adını incelediğimizi belirtmiştik. Şimdi onların tarihçe bilinen tek kişi adı olan **Grumbates** üzerinde duralım:

1.3. Grumbates kişi adının köken ve anlamı

Grumbates kişi adının köken ve anlamı konusunda şu ana değin her hangi bir fikir ileri sürülmemiştir.

Biz Grumbates üzerinde zaman zaman kafa yormuştuk. En son Gorgân kent adını açıklarken Grumbates hakkında bir kez daha düşündük. Bu sefer *-m-* sesinin benzeşmezlik gereği olabileceğini varsaydık. Buna göre *-m-* sonradan türemiş bir ses demektir, yani fazlalıktır. Böyle olunca *-m-* sesini atmamız gerekir. *-m-* sesini atınca geride *Grubates biçimi kalır. Gerçi benzeşmezlik *-b-* sesiyle de oluşabilir. Örneğin Türkçe *kızamak* sözünün *kızambuk* olmasında bunu görürüz. "Neden *-b-* değil de, *-m-* sesini atmaya düşündünüz?" diye sorulursa, vereceğimiz yanıt şudur: *-b-* sesi birincil bir ses olduğu için *-m-'nin* türeme olması daha yüksek olasılıktır.

-m-'yi atınca elimizde kalan *Grubates'te (Grumbates de olsa fark etmez) pek çok kez yinelediğimiz üzere ilerleyici ünlü göçüşmesi vardır (Daha önce ilerleyici ünlü olayını keşfetmediğimiz için Grumbates'e bu gözle bakmıyorduk). Çünkü hiç bir dilde, hiç bir sözün birincil halinde ilk iki ses *ündeş* (ünsüz) olamaz; başka sözle hiç bir dilin hiç bir birincil sözünde başta *ündeş* yığılması olamaz. Ya **ündeş-ünlü-ündeş** yahut **ündeş-ünlü-yapışık ündeş** (ündeş-ünlü-ündeş-ündeş) olur. Dolayısıyla ilerleyici ünlü göçüşmesi sonracıl bir olgudur. Bu ses olayına özellikle batı dillerinde çok sık raslanır. Bu hem kendi dillerinde, hem de Türkçeden kayıtladıkları sözlerde göze çarpar. Söz gelimi Latince *prunis* "erik" böyle bir sözdür. Latin kaynakları Attila'nın ağabeyisi **Bleda** ve hanımefendisi **Creca** sözlerini de böyle, yani ilerleyici ünlü göçüşmesiyle zaptetmişlerdir. Biz bu olgunun ayırdına ilkin Attila'nın hanımefendisi olan Creca sözünün çözümlerken varmış ve Creca'yı bu olayın ayırdına vardıktan sonra çözmüştük.

Tekrar Grumbates adına dönelim: Grumbates'teki *-m-* sesini atmış, *Grubates biçimini elde etmiştik. Grumbates'te ilerleyici ünlü göçüşmesi olduğuna göre elde ettiğimiz *Grubates biçiminde göçen ünlüyü gediğine koymaya, sözü onarmaya çalışalım. Göçen ünlü *-u-'dur*. *-u-* ünlüsünü gediğine koyarsak, *Gurbates biçimini elde ederiz. *-es* Latince erkeklik takısı olduğu için onu da

¹⁶ Enver Konukçu, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Ed. Fak. y., Ankara 1973, s. 73. / "Türk", *İA*, c. 12 - 2, s. 162. / Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Karam y., Ankara 2002, s. 64 / Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, s. 144, 234, 282 / Aynı yazar, *Avrasyadan Makaleler 1*, 2005, s. 370 / Marcellinus, *Roma Tarihi*, s. 202, 210-213.

¹⁷ Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, s. 234.

atacağız. Geriye kalan biçim *Gurbat'tır. İşte Grumbates kişi adının o zaman-ki Türkçesi budur, yani *Gurbat'tır.

Çözümü şu yolla da götürebiliriz: Marselinus, Latince yazdığına göre son-daki Latince -es takısı atılacaktır. -es takısını atınca geriye *Grumbat kalır. -m- benzeşmezlik gereğidir. -m-'yi de atarsak geriye *Grubat kalır. *Grubat Hint-Avrupa dillerinde çok yaygın olan ilerleyici ünlü göçüşmesine uğramış biçimdir. Ünlüyü gerçek yerine oturtursak söz *Gurbat olur ve böylece sözcük Türkçe aslına indirgenmiş olur.

İlerleyici ünlü göçüşmesini aşağıda inceleyeceğimiz Crobatus, Krumesis, Krumos, Krumel, Grod sanlarında da göreceğiz. Şunu belirtelim ki bu olgu Türkçede olmuyor; Türkçe kelimelerin kayda alındığı Latin ve Yunan dillerinde oluyor. Bunun sebebi o dillerin yabancı kelimeleri kendi bünyelerine uydurmalarıdır. Tıpkı Türkçenin yabancı dillerden aldığı kelimelerin vurgusunu kendi bünyesine uydurması, vurguyu sona atması gibi.

359'da kayıtlanan Grumbates'te başta *ga* olması sorun değildir. 460'lı yılların başında kayıtlanan Gorgân yer adında da başta *ga* vardır. Kısaca 359'da en azından bazı Türk lehçelerinde kelime başında *ga* vardır, *ka*, *ke* değil; zaten *ka*, *ke* bütün dillerde sonradır.

*Gurbat'ın anlamı "yüksek bir san"dır. Sanın askerî mi, idarî mi olduğunu bilemiyoruz? Muhtemelen askeridir. Unvanın önce Türkçe *gurbat "kurt, börü" olduğunu düşünmüştük. Başka deyişle *gurbat ile kurt "börü" sözlerinin ilişkili olduğunu varsaymıştık. Sonra bu görüşümüzden vazgeçip san olduğunda karar kıldık.

Gerek *Gurbat, gerek bundan sonra göreceğimiz *Korbat, gerekse Kurt vb. sözlerin san olduğunu hiç bir kaynakta göremiyoruz. Bunların san olduğu kararına bir çok yöneticinin adında görülmesinden varıyoruz. Krş. Göktürk yöneticilerinde görülen kapgan, kağan sanlarıyla.

*Gurbat'ın kökeni Türkçe *gorbdur (Ünlüsünü -o- düşünüyoruz). Türkçenin sanla ilgili *go+ ocağındandır. Eki -at (< *ad) 'tır. *Gurbat başka anlamdaki bir fiil veya isimden türememiştir. Doğrudan doğruya sanla ilgili *go+ ocağındandır.

II. Büyük Bulgaristan'ı kuran Crobatus ~ Kovratos ve diğer adı olan Kourt ~ Kurt'un köken ve anlamı

1. Crobatus ~ Kovratos'la ilgili önemli bir bulgu

Elde ettiğimiz *Gurbat kişi adı (sanı) bize yaklaşık 250 yıl sonra, VII. yüzyılda tarih sayfalarına düşen ünlü bir kişiyi anımsatıyor. Bu kişi Büyük Bulgaristan'ı kuran Latince yazımla **Crobatus**, Yunanca yazımla **Kovratos'tur**. Bu kişinin diğer bir adının (sanının) **Kourt ~ Kurt** olduğunu biliyoruz. Grumbates'i çözünce, Crobatus ~ Kovratos ve diğer adı olan Kourt ~ Kurt adını da incelemek gereğini duyumsadık (Son çeşitlemelerde -os vb. bir ekin olmaması ilginçtir).

Kaynaklara göre Dulo sülalesinden olan *Crobatus ~ Kovratos* yahut diğer adıyla *Kourt ~ Kurt*, 584'te doğmuş, İstanbul'da eğitim almış, 619'da vaftiz

edilmiştir (Dulo kabile adının “yırtıcı bir kuş” anlamına geldiğini yazmıştık).¹⁸ Adı geçen kişi Kuturgur Bulgarlarındandır. Bir *şegor* (sığır) yılı olan 605’ten yine bir *şegor* yılı olan 641’e kadar hanlık yapmıştır (Ölümü için 665 tarihi de verilir). Doğu Roma’nın müttfeği (doğru yazım böyle olmalıdır) olarak 630’da Avarlara baş kaldırmış, beş yıllık mücadeleden sonra ilk bağımsız **Onogundur-oi** (Ονογούρδοι) veya **Büyük Bulgaristan** (ἡ Μεγάλη Βουλγαρία) devletini kurmuştur.¹⁹

1.1. Crobatus ~ Kovratos (635-641)’un yazımı

Büyük Bulgaristan’ı kuran hanın adı Latin kaynaklarında **Crobatus**, Yunan kaynaklarında **Kovratos** (Κοβρατος), **Krovatos** (Κροβρατος) olarak geçer.²⁰ (Yunanca yazımların ikisinde de *-a-nın* üzerinde yay vardır).

Ermeni kaynaklarından Psöde Moses Horenasi’de Chubrathay ~ Chudbadray olarak kayıtlanır.²¹ Chubrathay aslına nispeten yakındır. Chudbadray’da bozulma vardır. Sondaki *-hay* ve *-ray* unsurları Ermenice ekler olmalıdır.

1.2. Crobatus ~ Kovratos hakkında görüşler

Bu ad hakkında bir kaç görüş ortaya atılmıştır. Şöyle *kim*:

1. G. Nemeth, 1932’de *Macar Dili* dergisinde **Kobrat** adının Türkçe *kobrat-* “toplamak, derlemek”ten geldiğini yazar.²²

2. L. Rasonyi, **Kovrat** adının “kavmi birleştire” anlamına geldiğini yazarken Nemeth’in görüşünü tekrarlar.²³

3. Bu görüşü Talat Tekin de muhtemel görür. Tekin, “Büyük Bulgaristan devletinin kurucusunun adı veya unvanı şüphesiz ki, **Kuvrat** veya **Kovrat** idi” der ve adın Orkun Türkçesindeki *kubrat-* “derlemek, toplamak, cemetmek” (Eski Uygurca *kuvrat-*) eyleminin emir şekli olabileceğini belirtir: *Kubrat* “topla, toplat.” Kanıt olarak İkinci Göktürk kağanlığını kuran Kutlug’un, **İl-teriş** “kabileleri toplayan” sanımı almasını gösterir.²⁴

1.3. Crobatus ~ Kovratos hakkında ilk görüşümüz

Bu konu hakkında ilk görüşümüz Nemeth, Rasonyi ve Tekin’i onaylamak biçimindeydi. Yani adın anılan bilginlerin dediği üzere Orkun ve Eski Uygur Türkçelerinde saptanan **kubrat-** fiilinden geldiğini, “topla, toplat” anlamında olduğunu kabul etmiştik. Çünkü Crobatus ~ Kovratos Bulgar ve etraf kabileleri derleyip toplayıp Büyük Bulgaristan devletini kurmuştu. Tekin’in dediği

¹⁸ Yusuf Gedikli, “Hun Türkçesi üzerine araştırma ve incelemeler - 16 : Avrupa Hunlarına mensup bazı boy adlarının köken ve anlamları [Alpidzuri, Alcildzuri, İtamar, Tuncarsi, Tonosur, Boisci; Akatzir, Satagar, Sorosgus; Emnetzur ~ Emnedjar, Ultzindur ~ Ultzinzures, Ultingur ~ Ulzingur, Ulkindur, Bittugur, Burtugur, Angiskir ~ Angisciros, Bardar ~ Bardor, Altziagir, Semander, Bökter, Sakromontisi, Fossatissii, Dulo ~ Dolo]”, *Yom*, Sayı: 23, Yaz 2011, s. 5 - 21.

¹⁹ Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, Sprachreste der Türkvölker quellen, Akademie Verlag, Berlin 1958, II, s. 359 / Talat Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, TDK, Ankara 1987, s. 4.

²⁰ Tekin, *a.g.e.*, s. 3; Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 161, 162, 174.

²¹ Moravcsik, *a.g.e.*, s. 162.

²² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 5. b., Boğaziçi y., İstanbul 1988, s. 190.

²³ Laszlo Rasonyi, *Doğu Avrupada Türklük*, haz. Yusuf Gedikli, Selenge y., İstanbul 2006, s. 88.

²⁴ Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, s. 3.

gibi benzeri bir san (aynısı değil), 2. Göktürk devletini kuran Kutlug'un aldığı **İl-teriş** sanıdır. Kutlug bu unvanı ili (eli) derleyip topladığı için almıştı. Kısa-crobat ~ Kovratos hanın Türkçe adının Kubrat "topla, toplat" manasında bir ad, san veya lakap olduğuna inanmıştık.

Ancak Hunsuların Grumbates sanını çözdükten sonra Nemeth, Rasonyi, Tekin'in ve bizim görüşümüz sarsıldı. Bir ayırtı daha dikkatimizi çekmişti. *Kubrat*- fiilin buyruk haliydi. Oysa onunla karşılaştırılan **İl-teriş** birleşik sözcük olup isim-filimsi idi; yani buyruk hali değildi.

1.4. Crobat ~ Kovratos'un köken ve anlamı

Hunsuların *Gurba'tı bize Crobat ~ Kovratos'u hatırlatmıştı. Biraz daha düşününce her iki değişkenin Hunsuların *Gurba'yla bir ve aynı olduğunu anladık. Şimdi Latince **Crobat**, Yunanca **Kovratos** yazımlarını yukarıda Grumbates'te yaptığımız gibi yeniden oluşturalım:

Latince Crobat'ta ilerleyici ünlü göçüşmesi vardır. Göçüşmeyi ortadan kaldırmak için ünlüyü esas yerine koyalım: Kelime *Corbat olur. Sondaki Latince -us takısı atalım; kelime *Corbat olur. Okunuşu *Korbat'tır. Bildiğimiz gibi Latince ve bir çok Avrupa dilinde kalın ünlüden önce gelen *c'ler ka* okunur. Zaten Yunanca Kovratos'ta da başta *ka* sesi vardır.

Şimdi Yunanca Kovratos'u yeniden oluşturalım: Yunanca Kovratos, Latince Crobat'ta olduğu gibi göçüşük değildir. Kovratos'ta sondaki -os erkeklik takısını atarsak geride *Korbat kalır. Yunanca biçimde Latince'deki -b'-den farklı olarak ortada -v- sesi vardır. Bu da doğaldır. Çünkü Orta Yunancada b > v değişimi olduğunu biliyoruz. -v-'yi -b- olarak yeniden oluşturursak, *Korbat biçimini elde ederiz. *Korbat içte ündeş göçüşmeli biçimdir. Yani göçüşük -br-, asli -rb- olacaktır. Göçüşmeyi onarırsak sözcük Latince *Korbat ile aynı olur.

Yunanca göçüşük *Krovatos* biçimini esas alırsak, Latince biçimle aynı işleme tabi tutmamız gerekir: Yani -o-'yu gerçek yerine koyarsak kelime *Kovratos olur. Sondaki -os ekini atarsak, geride *Korvat kalır. -v-'yi, -b- ile değiştirirsek sözcük *Korbat olur. Ündeş göçüşmeli -br- > -rb- olacaktır. -br-'yi gerçek sırasına getirirsek kelime *Korbat olur.

*Korbat'ın, Hunsuların *Gurba'yla bir ve aynı olduğunu söylemiştik. Her ikisi kökteştir. Hunsuların *Gurba'ında yumuşak olan baştaki ses, Latince Crobat, Yunanca Kovratos ~ Krovatos'ta sertleşmiştir. Yine Hunsuların *Gurba'ında -u- olan ünlü bu iki biçimde -o-'dur. Bir de bu üç şekilde benzeşmezlik yoktur (Grumbates'teki benzeşmezlik Latin dilinde ve kayıt esnasında ortaya çıkmıştır). Latince, Yunanca kayıtlardaki bu üç değişme (başta sertleşme, -u- > -o- ünlü değişmesi, benzeşmezliğin olmaması) yaklaşık 250 yıllık bir zaman diliminde normaldir.

Hunsuların *Grumbates'inde ilerleyici ünlü göçüşmesi vardı. Latince Crobat ve Yunanca Krovatos'ta da aynı durumu tespitliyoruz.

*Korbat (<< *Gorbad) da Hunsuların önderi *Gurba gibi askerî veya idarî yüksek bir sandır. Kökeni Türkçe yüksek unvanla ilgili *go+ ocağının *go+rb köküdür; eki *-ad > -at'tır. Başta ve sonda sertleşme olmuştur.

2. Crobatus ~ Kovratos'un diğer adı olan Kourt ~ Kurt'un köken ve anlamı

Büyük Bulgaristan'ı kuran Crobatus ~ Kovratos'un diğer adının Kourt ~ Kurt olduğunu belirtmiştik. Bu ad Bulgar hanları listesinin 4. sırasında yer alır. Listede **Kourt'** ~ **Kurt** (KOYPT ~ K8PT) yazılır ve şöyle denilir: "*Kourt'* (:)
60 yıl hüküm sürdü, kabilesi Doulo (idi) ve (tahta çıkış) yılı şegor veçem' (idi)."²⁵

Ad Doğu Roma kaynaklarında geçmez. Ancak Doğu Roma kaynaklarında IX. yüzyılın sonlarında kayıtlanan **Kourt-os** (Κουρτος, *u'nun* üzerinde dalgalı bir çizgi vardır) adlı bir Bulgar soylusu kayda alınmıştır.²⁶ -os atılınca geride Kourt, yani *Kurt kalır.

Yine Doğu Roma kaynaklarında 576 civarında **Kúrs** (Κούρς), **Kúrs-os** (Κούρσος), **Króús** (Κρούς) adlı bir kumandan geçer; Moravcsik bunun Hun yahut İskit olabileceğini söyler.²⁷ Ad muhtemelen üzerinde durduğumuz Kurt sözünün sonda t > s'leşmiş biçimidir. Ad belki de 440'larda Priskos'un kayıtladığı Hun kumandanı **Kursikh** (Κουρσιχ) ile kökteştir ve belki Kursik (Kursikh) da bir unvandır.

2.1. Kourt ~ Kurt adı hakkında görüşler

1. Kimi bilginler (A. Vambery, G. Kuun, G. Feher vb.) Kourt ~ Kurt biçimlerini Türkçe **kurt** "börü" kelimesiyle birleştirirler.²⁸

2. T. Tekin, Latince yazımla **Crobatus**, Doğu Roma kaynaklarındaki yazımla **Kovratos** biçimlerinin bu birleştirmeyi çürüttüğünü, Eski ve Genel Türkçede kurdun gerçek adının *böri* olduğunu, kurt sözünün Oğuzlarca kullanılan bir tabu sözcüğü olduğunu söyler.²⁹

2.2. Kourt ~ Kurt adı hakkında ilk görüşümüz

Bu konuda ilk görüşümüz şöyleydi (Düşüncelerimizin aşamalarını göstermesi bakımından aynen verilmesinde yarar görüyoruz):

"Bulgar hanları listesinde 4. sırada yer alan Kourt' ~ Kurt adı bizce bir sorun meydana getirmez. Bilindiği gibi hanın öteki adı veya sanı **Crobatus** ~ **Kovratos'tur**. Kovrat'taki -v- düşmüş, düşen -v- sesinin oluşturduğu duraklama sonraki hecenin -a- ünlüsünü yutmuş, böylece Kurt şekli ortaya çıkmıştır: Kovrat > *korat > kort > kurt. Yahut -v- düşünce -ou- bükük ünlüsü (diftong) meydana gelmiştir: Kourt.

Benzer örneği Bulgar yazıtları ve Doğu Roma kaynaklarındaki kapgan unvanının yazımında görüyoruz. Kapgan unvanı Yunanca yazılan Bulgar yazıtlarında kauhan-os ~ kauhan-on ~ kopan-os biçimindedir.³⁰ Aynı unvan Doğu Roma kaynaklarında kaphan-is ~ kaphan-os ~ kophan-os şeklinde saptanmıştır; Kampagan-os ~ Kabagan-os biçimleri de vardır.³¹ Kampagan-os'ta benzeşmezlik sonucunda -m- türemiştir.

²⁵ Tekin, *a.g.e.*, s. 13.

²⁶ Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 169.

²⁷ Moravcsik, *a.g.e.*, s. 169.

²⁸ Moravcsik, *a.g.e.*, s. 161.

²⁹ Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, s. 3.

³⁰ Tekin, *a.g.e.*, s. 46.

³¹ Tekin, *a.g.e.*, s. 46.

Demek ki Doğu Roma kaynaklarının aslına daha yakın kayıtladığı kapgan unvanında -p- veya -b- sesi düşmüş, yerini -au- bükük ünlüsü almıştır. Aynı şekilde Kovrat sözünde yarı dudak ünsüzü olan -v- sesi düşmüş, ancak ilk ünlü yuvarlak olduğu için bükük ünlü -ou- biçiminde ortaya çıkmıştır.”

Sonra bu görüşümüzden vazgeçtik.

2.3. Kourt ~ Kurt adı hakkında ikinci görüşümüz

Yukarıdaki görüşümüzden vazgeçtikten sonra Kourt ~ Kurt adının (sanının) bir çok bilginin söylediği gibi Türkçe *kurt* “börü” olduğu kanısına vardık. Bu kanıya varmamızda Kazakça **korkav** “mezarı kazarak ceset yiyen kurt cinsi”³², “kurt”³³ sözü etkili oldu. Her iki sözü birbiriyle ilişkili düşündük. Sonra tekrar kuşkuya düştük ve bu (ikinci) görüşümüzden de caydık.

2.4. Kourt ~ Kurt hakkında üçüncü ve son görüşümüz

Şu anki (üçüncü) görüşümüze göre Kourt ~ Kurt, askerî veya idarî yüksek bir sandır. Bu karara yukarıda incelediğimiz iki sandan, yani Hunsuların *Gurbat ve Tuna Bulgarlarının *Korbat sanından varıyoruz.

Kourt ~ Kurt unvanının ünlüsü -u-’dur. Kökeni Türkçenin unvan adları türeten *go+ ocağının *go+rd köküdür. Başta ve sonda sertleşme meydana çıkmıştır.

Kourt ~ Kurt doğrudan doğruya sandır. Dolayısıyla başka anlamdaki bir ad veya fiil kökünden türememiştir. Bu tür açıklamalar yersizdir, gereksizdir.

2.5. Bu kısmın sonucu

Büyük Bulgar hanının adları olan *Korbat (Crobatus, Kovratos ~ Krovatos) ve *Kurt (Kourt ~ Kurt) askerî ve idarî yüksek birer sandır. Her iki san Türkçenin *go+ ocağındandır. *Korbat (<< *gorbad) birinci kökten (*go-rb+ad), Kurt ikinci köktendir (*go-rd). Birbirleriyle kökteş değil ocaktaşırlar.

III. Büyük Bulgaristan’ı kuran Crobatus ~ Kovratos veya Kourt ~ Kurt (635-641)’un oğlu Kotragos (VII. yüzyıl)

Büyük Bulgaristan hanı Kourt ~ Kurt (KOYPT ~ K8PT)’un beş oğlundan ikincisi **Kotragos** (Κότραγος)’tur. VII’inci yüzyılda yaşamıştır. Kotragos, babasının ölümünden sonra ülüşünü alarak Don ırmağının doğusundaki ata yurdunu bırakmış, Don’un batısına yerleşmiştir.³⁴

Kotragos’un bir önceki evresi *Kortagos’tur. Yani sözcükte göçüşme vardır. -os Yunanca erkeklik takısıdır. Atılacaktır. Bulgar Türkçesi biçimi *Kortag’dır. Ünlüsü -o-’dur.

Şu anki görüşümüze göre ***Kortag** sözünün anlamı askerî veya idarî yüksek bir sandır ve *Kortag babasının taşıdığı Kurt sanının küçültmeli biçimidir.

³² Hasan Oraltay - Nuri Yüce - Saadet Pınar, *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, TDAV y., İstanbul 1984, s. 173.

³³ Kenan Koç - Ayabek Bayniyazov - Vehbi Başkapan, *Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü* (Kazakça - Türkçe Sözlük), Akçağ y., Ankara 2003, s. 321.

³⁴ Hâmit Zübeyir Koşay, “Bulgar Türklerinin eski tarihi”, *Etnoğrafya, Folklor, Dil Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1974, s. 282.

Gerçi neden *Kurt'taki ünlü -u- ve *Kortag'daki ünlü -o-'dur? sorusu kafamıza takılmıyor değil. Bununla birlikte dilin doğasında bu tür çelişkiler daima söz konusudur. Belki kayıt sırasında, belki anlamca bir karışmaya meydan vermemek için böyle olmuştur.

Sözcüğün anlamını daha önce *Kortag “börücük, kurtçuk; genç kurt” olarak düşünmüştük (29 Mayıs 2016). Sonra bu görüşümüzden caydık.

Bulgarlarda **Kótrag-oi** (Κότραγοι), yani ***Kortag-lar** adlı bir kabile vardı.³⁵ Kabile adını muhtemelen bu Kótrag'dan almıştır. Yani kabile onun ülüşüdür ve onun yönetimindedir.

*Kotrag (<< *gordag) yüksek sanlarla ilişik *go+ ocağının, ikinci yani *go+rd kökündendir. Yani Kurt'la kökteştir.

IV. Tuna Bulgar Türk hanı Cormesius ~ Kormisios ~ Kormisoş' (739-756)'un köken ve anlamı

İnceleyeceğimiz Bulgar han adlarından biri de Kormisios han adının köken ve anlamıdır. G.A. Ostrogorski (1902-1976)'ye göre bu han 739-756 tarihleri arasında tahtta bulunmuştur.³⁶ Moravcsik 740-756 tarihlerini verir.³⁷

1. Cormesius ~ Kormisios ~ Kormisoş'un yazımları

1. Hanın adı Latin kaynaklarında **Cormesius ~ Cormesio ~ Comersii** biçimindedir.³⁸ *Comersii* göçüşüktür.

2. Doğu Roma kaynaklarında **Kormisios** (Κορμείσιος) olarak yazılır; -é- harfi Orta Grekçede *i* degerindedir.³⁹

3. Hanın adı Orta Grekçeden Eski Kilise Slavcasına çevrilmiş Bulgar hanları listesinde **Kormisoş'** (Κορμισοψη) olarak geçer.⁴⁰ Listede şöyle yazılır: **“Kormisoş' (:)** 17 yıl (hüküm sürdü); kabilesi Vokil' (idi) ve (tahta çıkış) yılı şegor' twirim (idi). Bu han Doulo kabilesini, yani Vihtun'(un kabilesini) değıştirdi.”⁴¹

1.1. Görüşler

En başta şunu söyleyelim: Bu hanın adı 803-814 yılları arasında hanlık yapan Krumesis ~ Krumos hanla karıştırılmamalıdır. Bununla birlikte her iki hanın adının birbirine yakın olduğu ilk bakışta göze çarpıyor. Hemen altta görülebileceği gibi *Kormiş ve *Krumuş önerileri bu yakınlıktan dolayı ortaya atılmıştır.

Armin Vambery (1832-1913), Wilhelm Tomaschek (1841-1901), Veselin Beşevliyev (1900-1992) Bulgar Türkçesi *Kormiş, J. Markuart (1864-1930) Bulgarca-Slavca *Krumiş önerisinde bulunmuşlardır.⁴²

³⁵ Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 165.

³⁶ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1981, s. 537.

³⁷ Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 164.

³⁸ Moravcsik, *a.g.e.*, s. 164.

³⁹ Moravcsik, *a.g.e.*, s. 32, 164, 353, 360.

⁴⁰ Moravcsik, *a.g.e.*, s. 164, 353, 360.

⁴¹ Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, s. 13.

⁴² Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 164.

1.2. Cormesius ~ Kormisios ~ Kormisoş' ne olabilir?

Bu ad yukarıda irdelediğimiz Büyük Bulgar hanı **Crobatus ~ Kovratos** (584-641) sanıyla bir ve aynıdır. Yukarıda Latince Crobatus, Yunanca Kovratos'un Bulgar Türkçesi biçimini ***Korbat** olarak yeniden oluşturmuştuk.

Bir çok kez yinelediğimiz gibi Latince *Cormes-ius'un* sonundaki *-ius*, Yunanca *Kormis-ios'un* sonundaki *-ios* ve Slavca *Kormis-oş'* biçiminin sonundaki *-oş'* ilgili dillere ait eklerdir ve atılacaklardır.

Böylece hanın adını Latince *Cormes, Yunanca *Kormis, Slavca *Kormis biçimlerine indirgemiş oluruz. Latince *c'ler* kalın ünlülerden önce *ka* okunduğu için Latince biçimi de *Kormes olarak yeniden oluşturmamız gerekir.

Kormes, *Kormis* ve yine *Kormis* biçimlerinde Crobatus'taki *-b-*, Kovrat'taki *-v-* yerine *-m-* sesini buluruz. Ayrıca **korm-*'dan sonra gelen ek Latince imlada *-es*, Yunanca ve Slavca imlalarda *-is'tir*. Ekteki ünlülerin farklı olmasının her hangi bir kıymeti harbiyesi yoktur. Çünkü bütün dil, çağ ve coğrafyalarda *-e- > -i-* ve tersi olan *-i- > -e-* geçişleri vakayı adiyedendir.

-es, *-is*, *-is* öğeleri *Korbat'taki *-at* ekinin değişik biçimleridir. Birincil **-ad* eki *Korbat'ta *-at* olmuş, **-aδ > *-as* veya **-ad > -at > *-as* yoluyla kayıtlarda *-es*, *-is* ve yine *-is* olmuştur. Ekler kayıt sırasında da bozulmuş olabilirler. Yani Büyük Bulgaristan hanı *Korbat'ın 641'deki ölümü sularında *Korbat telaffuz olunan sözcük, 99 yıl sonra *Kormes ~ Kormis'in* tahta çıktığı 739'un hemen öncesinde *Kormes ~ *Kormis telaffuz olunmaya başlamıştır. Başka söyleyişle düz-geniş ünlülü *-at* eki, 99 yıl sonra Latince düz-geniş *-es*, Doğu Roma Yunancasında ve Slavcada düz-dar *-is* biçimine bürünmüştür (4 Şubat 2015).

Dolayısıyla Bulgar Türkçesi şekil *Kormes ~ *Kormis'tir (Yunanca ve Slavca biçimler aynıdır). Ancak Bulgar Türkçesinde büyük ünlü uyumu olması gerektiğini dikkate alırsak, doğru biçim *Kormas olmalıdır. Kök ünlüsü *-o-'dur*. Anlamı yüksek bir sandır.

*Kormas hanın unvanıdır. Tıpkı ikinci Göktürk kağanı Böğü kağanın tahta otururken *kapgan* sanını alması gibi bu han da aldığı sanla tarihe geçmiştir. Küçük adı başka olmalıdır.

Sonuç olarak *Kormes ~ Kormis* han adının yeniden oluşturulmuş biçimi *Kormas'tır. Bunun bir önceki evresi *Korbas'tır. Bu ad Büyük Bulgaristan'ı kuran Crobatus ~ Kovratos (*Korbat) ve Hunsuların *Grumbates (*Gurbat) biçimiyle bir ve aynıdır. Bunların hepsi kökteştir. Her birinin anlamı askerî veya idarî yüksek bir sandır.

Kormas'ın kökeni, yani birincil biçimi *gorbaddır. Türkçenin yüksek sanlarla ilgili **go+* ocağının **go+rb* (birinci) kökündendir. Başta sertleşme, ekte ses değişimleri vardır.

V. Tuna Bulgar hanı Krumesis ~ Krumos (803-814)'un köken ve anlamı

Tuna Bulgar Türk devleti en görkemli ve parlak çağlarından birini **Krumesis** veya **Krumos** han (803-814) çağında yaşamıştır.

1. Krumesis'in yazımları

1. Doğu Roma kaynaklarında hanın adı genelde **Krumos** (Κρούμος), **Krómos** (Κρόμος) olarak yazılır.⁴³

2. Latince biçimleri **Crumnus** ~ **Crumas** ~ **Crusmas'tır**.⁴⁴ Bunların hepsi göçüşüktür. Crumnus'ta -n-, Crusmas'ta -s- türemedir. Crumas aslına yakındır.

3. Moravcsik ayrıca **Krug'**, **Kr8m'**, **Krouma**, **Kro8m**^g, **«Kroumlu, Krem'** yazımlarını verir; Zlatarski Slavca değişkenlerini **Kroum** ~ **Krug'** ~ **Krem'** ~ **Kremli'** ~ **Krumel'** (KPOYMEΛB) olarak gösterir.⁴⁵ Moravcsik'te bunların hepsi Kiril alfabesiyle yazılmıştır.

Krug' biçiminde *r'den* sonraki *u* ve *gKroumlu* biçiminde en sondaki *u*, *büyük yus* harfiyle yazılmıştır. Bu harfin hangi sesin karşılığı olduğunu Fethi Gedikli vasıtasıyla tarihçi profesör Şahin Mustafayev'e sorduğumuzda 19 Mayıs 2019 günü 11.26'da şu yanıtı aldık: “*Bu eski Rus, Sırp, Bulgar Slavcasında kullanılmış bir harf idi (Rusçada ‘yus bolshoy’ diye geçer). Petro’dan sonra Rus alfabesinde hiç kullanılmadı. Ses olarak eski Rus ve Sırp alfabelerinde u sesine uygundur. Ama, Eski Bulgarcada hangi sesin karşılığı olabileceğini kesin söyleyemem.*”

Bu bilgiden yola çıkarak büyük *yus* harfinin Eski Slav (Kilise) Bulgarcasında da *-u-* veya ona yakın bir değerde olduğunu söyleyebiliriz. *-o-* da olsa önemli değildir. Önemli olan harfin bir ünlüyü karşılmasıdır (Bilgisayar çıktılarında büyük *yus* harfinin çıkmadığını görünce yerine *u'yu* koyduk).

4. Bulgar Türklerinin diktiği yazıtlarda hanın adı bir kez **Krumesis (KPOYMEΣIΣ)**, üç kez **Krumos (KPOYMOΣ)** olarak yazılmıştır.⁴⁶ (Bulgar Türklerinin diktiği bu yazıtlar Yunancadır). Doğru biçim bunlardan biri olmalıdır. Çünkü bizzat Bulgar Türklerinin diktiği yazıtlardaki kayıt daha doğru olmak gerekir.

Yazıtlardan sonraki en doğru yazımlar Doğu Roma yazımlarıdır. Latince şekiller *Crumas* hariç, daha az sağlıklıdır. Bunun nedeni Latinlerin Bulgar ülkesine uzak olmaları ve daha ziyade Latincenin yapısıdır.

Biz yazıtlardaki iki adın da aynı olduğuna inanıyoruz. Sadece biri tam, biri bulaşık veya karışık yazımdır. Çözümlememizi en birincil kaynak olan Bulgar yazıtlarındaki adlar üzerinden, yani Krumesis ve Krumos üzerinden yapacağız.

1.1. Krumos ve Krumesis hakkında görüşler

Krumos ve Krumesis hakkında şu görüş ve öneriler ileri sürülmüştür:

1. Menges, Krum adı için dört *kökence* (etimoloji) önermiştir. Bunların üçü fil kökenlidir:

1.1.1. Ad, *kur-* fiilinden *-m* isim ekiyle türeyen **kur-u-m* sözündendir.

1.1.2. Ad, *kor-* ~ *koru-* fiilinden *-m* isim ekiyle türeyen **korı-m* ~ **koru-m* sözündendir.

1.1.3. Ad, *kır-* “tahrip etmek” fiilinden yine *-m* isim ekiyle türeyen *kur-t-m* > *kır-u-m* > *kur-u-m* sözündendir.

⁴³ Moravcsik, *a.g.e.*, s. 174.

⁴⁴ Moravcsik, *a.g.e.*, s. 174.

⁴⁵ Moravcsik, *a.g.e.*, s. 174.

⁴⁶ Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, s. 52.

1.1.4. Ad, Türkçe *korum* “kaya” sözüdür.⁴⁷ Bu kökençe yukarıdakilerin tersine ad kökenlidir.

Şu uyarı gereklidir: Bunların üçü Krumos, 1.1.2. şıkkındaki *korı-* ~ *koru-* kökenlisi ise Krumesis çeşitlemesi içindir. Menges’in yanı sıra *kur-* ve *kor-* fiilleri Vambery, Tomaşek (Tomaschek), Feher, Moravcsik, T. Tekin tarafından hanın öteki adı olan Krumesis için köken olarak önerilmiştir.

2-6. Vambery, Tomaşek, Bernat Munkacsi (1860-1937), Feher, Moravcsik vb. hanın ikinci adı olan Krumesis’te Genel Türkçe *-miş* ekini görmüş ve kelimeyi *Krumış tarzında yeniden oluşturmuşlardır.⁴⁸

7. Kafesoğlu, kurmaktan veya korumaktan *kerm* ~ *kerim* ~ *kerem* “kale, hisar”, buradan Kermen ~ *kreml*(g) ~ *Kremlin* “kale - şehir” olabileceğini belirtir; bunu Pritsak’a dayandırır.⁴⁹ Bu bir varsayımdır. Türkçede *korum* “kale” anlamında bir kelime yoktur.

8. Talat Tekin, **Krumes-is** han adında *-miş* ekli bir ortacın (sıfat fiilin) bulunabileceğini, adın *kur-* ya da *kor-* fiilinden türeyebileceğini, kelimenin aslının *Kurmış ~ *Korımış olabileceğini, ancak Tuna Bulgar Türkçesi *-l* Türkçesi olduğu için sonda *-miş* ekinin değil, *-*mil* ekinin bulunması gerektiğini, adın “belki de Bulgarca-Türkçe karışımı bir şekil” olduğunu belirtir.⁵⁰ Tekin, Genel Türkçe *-miş* ekinin Çuvaşçada da bulunduğunu, fakat bunun Tatarca’dan alıntı olması ve ekin Çuvaşçada *-mil*, *-mil* şeklinde görülmesi gerektiğini bildirir. Özetle Tekin adın *kur-* fiilinden gelen *Kurmış* yahut *kor-* fiilinden gelen *Korımış* olabileceğini, Krumes adının Slavca biçimi olan *Krumel*’ ~ *Krumıl* (< *Kurmıl ~ *Korımıl)’un Krumes-is adının *-miş* ekli bir ortaç olduğu görüşünü desteklediğini, hanın *Krum* (< **kurum*, **korum*), *Krumes-is* (< **kurmuş*, **korımış*) ve *Krumel* (< **kurmıl*, **korımıl*) biçiminde iki adı olduğunu söyler.⁵¹

Görüldüğü üzere hanın adı üzerinde epeyce kafa yorulmuştur. Menges’in dört görüşüyle birlikte 11 görüş). Bunların haricinde başka bir görüşe raslamadık.

1.2. Görüşlerin eleştirisi :

1.2.1. *Korum* “kaya” savı hakkında görüşümüz

Menges 1.1.4. şıkta *Krum* adının **korum** “kaya”dan da gelebileceğini söylemişti. Eski Uygurlara ait Göç destanında ***kurum** “kaya” sözünü görüyoruz: Göç destanında *Hu-lin* dağı veya *Hu-lin* kayası geçer.⁵² *Hu-lin*’in Türkçesi ***kurum** yahut ***korumdur**. Kaşgarlı’da **korum** “kaya”dır.⁵³ Ünlü Karakurum dağlarının adı Türkçe **kara** ve **kurum** ~ **korum** sözlerinin birleşimidir.⁵⁴

⁴⁷ Tekin, *a.g.e.*, s. 53.

⁴⁸ Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 174 / Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, s. 53.

⁴⁹ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 192.

⁵⁰ Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, s. 53.

⁵¹ Tekin, *a.g.e.*, s. 53.

⁵² “Göç destanı”, *Türk Ansiklopedisi*, c. 17, s. 464.

⁵³ *Divanü Lügat’it - Türk Dizini*, TDK, Ankara 1972, s. 70.

⁵⁴ Yusuf Gedikli, “Türk coğrafyasındaki bazı dağ adlarının köken ve anlamları - 2”, *Yesevi*, Sayı: 243, Mart 2014, s. 26-27.

Gerçi **kurum** ~ **korum** anlam açısından Türklerde ad olabilecek bir sözcüktür. Kısaca Krumos, kurum ~ korumdan gelebilir. Fakat bu iki sözü yine de aynılaştıramıyoruz. Çünkü bizce Krumos bir sandır. *Kurum* sözünün anlamıysa “kaya”dır; san, unvan anlamı yoktur. Ayrıca hanın öteki adı olan Krumesis’in *kurum* sözünden gelemeyeceği kesindir. Çünkü Krumesis kelimesinde Yunanca *-is* ekinin dışında *kurum* sözünde olmayan bir de *-es* ögesi vardır. Dolayısıyla Krumesis = kurum ~ korum olamaz.

1.2.2. Kırım > kırım > kurum savı hakkında görüşümüz

Menges 1.1.3. şıkta Krumos adının *kur-* “tahrip etmek” filinden *kırım* biçiminde türeyebileceğini söylemiştir. Tekin en başta *kırım* “kırım, tahrip” önerisini Krumesis-is değişkeni yüzünden ihtimal dışı bırakır. Bu görüşe biz de farklı bir yönden katılıyoruz. Fiilin ünlüleri düz-dardır. Oysa Krum sözünün ünlüsü veya ünlüleri yuvarlak-dardır. Böylece bu öneri de daha en başta iki haklı eleştiriyi (Tekin’in ve bizim) elenmiş olmaktadır.

1.2.3. Korumış savı hakkında görüşümüz

Menges 1.1.2. şıkta Krumesis han adının Türkçe *korı-* ~ *koru-* filinden gelebileceğini ileri sürmüştür.

Tekin adın *korı* ~ *koru-* filinden gelebileceğini mümkün görmüştür (*Korumış). Tomaşek 1877’de, Vambery 1887’de, Munkacsi 1903’te; daha sonra Feher, Beşevliyev, Moravcsik vb. bu görüşü savunmuşlardır.⁵⁵

İlk bakışta Krumesis, **korımış*tan gelebilir izlenimi vermektedir. Çünkü sondaki Yunanca *-is* takısını atarsak geride kalan Krumes ile **korımış* ~ **korımış* yakınlaşmaktadır. Ancak Bulgar Türkçesi *r-l* Türkçesi olduğu için bunu olanaklı göremeyiz. Talat Tekin’in Bulgarca-Türkçe karışık bir ad olduğu görüşünü de onaylayamayız ve bunu kanıtlayamayız. Çünkü hanın adı öz Bulgarca bir söz olmalıdır. Aşağıda göreceğimiz üzere Krumes gerçekte iki hecedir (< **Kurmes*). Böyle olunca bunu kesinlikle **koru-** filinden getiremeyiz. Çünkü *korı-*’dan *-miş* veya *-mus* ekiyle türeyebilecek bir ad üç heceli olur: **Korumış*. Oysa hanın gerçek Türkçe adı söylediğimiz ve aşağıda ayrıntılarıyla açıklayacağımız üzere iki hecelidir. Kısaca adın ***Korumış** olması da olanaksızdır. Demek ki *korı-* filini de elemiş bulunuyoruz.

1.2.4. *Kurmış savı hakkında ilk görüşümüz

Menges 1.1.1. şıkta hanın adının Türkçe *kur-* filinden **kur-u-m* biçiminde gelebileceğini belirtmiştir. Biz de hanın adını ilkin Menges ve T. Tekin gibi *kur-* fiiliyle ilişkili bulmuş ve şöyle yazmıştık (Görüşlerimizin evrelerini göstermesi açısından yazmayı uygun buluyoruz):

“Menges 1.1. şıkta Krumos hanın adının *kur-* filinden gelebileceğini söylemiş (>> **Kurmış*); Tekin, Krumesis biçimi için bunu olanaklı görmüştür. Menges ve Tekin gibi biz de her iki adın, yani Krumesis ve Krumos adlarının *kur-* filinden **kurmış*, **kur-um* biçiminde türediğini kabul ediyoruz. İlk

⁵⁵ Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 174.

unsuru fül kabul ettiğimize göre ek tabi ki -muş olacaktır. Meydana gelen *kurmuş sözünün manası bilginlerin dediği gibi 'kurmuş'tur; "korumuş" değildir. Çünkü 'korumuş' üç hecelidir.

Eski Uygurcada kurmak 'kurmak, ...'tr.⁵⁶ Kaşgarlı'da kurmak 'kurmak, ..., toplamak; himaye etmek', kurmuş 'kurulu'dur.⁵⁷ Şeyh Süleyman Efendi'nin Lügat-i Çağatayî ve Türkî-yi Osmânî'sinde kurmuş 'bir şeyi kurmaklık, ...'tr.⁵⁸ Bu veriler Menges, Tekin ve bizim görüşlerimizi desteklemektedir. Türkçede devlet kurmak birleşik fiili vardır. Bu bilgi ve düşüncelere göre Tuna Bulgar hanının adları *Kurmuş ve *Kurum'dur.

İkinci bir görüşümüz şöyledir: Kaşgarlı'daki kurmak fiilinde 'kurmak'la birlikte 'toplamak, himaye etmek' manaları da bulunmaktadır. Krum ve Krumes adları Kaşgarlı'daki kurmak fiilinin 'toplamak' anlamından *kurmuş ve *kurum türevleriyle oluşabilir. Yani ad veya adlar 'derlemek, toplamak'la ilgili olabilir. İkinci Göktürk devletini kuran Kutlug'un unvanı İltəriş 'ili derleyen, toplayan' idi. Büyük Bulgaristan'ı kuran Kubrat adının 'topla, toplat' anlamına geldiği yazılmıştır.⁵⁹ O halde Bulgar hanının adları kurmak fiilinden gelen *kurmuş 'toplamaş (derlemiş)', ek olarak 'himaye etmiş (korumuş)' olabilir. Kurmuş belki de bu anlamda verilmiş veya alınmış bir lakap veya unvandır.

Bulgar Türkçesi r-l Türkçesidir. Yani Genel Türkçedeki ş, Bulgarcada l'dir. Dolayısıyla hanın adının Kurmuş değil, *Kurmıl olması gerektiği yazılmıştır. Tekin'in dediği gibi bunu Bulgarların karışık bir Türkçe kullanmalarıyla izah edebiliriz. Çünkü İdil'den Tuna'ya değin yayılan Bulgarların arasında z-r Türkçesi konuşan bir çok Türk kavim ve kabilesi bulunuyordu. Hunlar, Barsiller, Sabarlar, Avarlar, Hazarlar tabiri caizse bu bölgeyi su yolu haline getirmişlerdi. Yani Bulgarların yurdu bir çok Türk öbeğinin geçiş yolu üzerindeydi. Hazarlar ve Barsiller hariç, bunların hepsi şaz Türkçesi konuşuyordu.

Eski Uygur, Kıpçak, Memlük ve diğer Türk coğrafyalarında kullanılan Kurmuş adları⁶⁰ hanın adının *Kurmuş olduğu fikrine katkı sağlamaktadır."

Sonra Türkçe kur- fiiliyle ilişkili bu savlarımızın ikisinden de sarfınazar ettik. Bunun nedeni Hunsuların önderi Grumbates sorunsalını çözmemizdi. Grumbates sorunsalını çözdükten sonra Crobatus ~ Korvatos, Kourt ~ Kurt, Kormisios ~ Kormisoş' gibi Krumesis'e bakışımız da değişti.

1.3. Krumesis'in çözümü

Bulgarların kendi yazıtlarında kelimeyi bir kere **Krumes-is** yazan kâtip Türkçe adın bütünü yazmış, sonuna Grekçe erillik takısı olan -is ögesini eklemiştir. Bu yazım kâtipin hanın gerçek adını bildiğini gösterir. Yani kâtip -es ögesininin

⁵⁶ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. b., Enderun k., İstanbul 1993, s. 124.

⁵⁷ *Divanü Lügat'it - Türk Dizini*, s. 76.

⁵⁸ Şeyh Süleyman Efendi, *Lügat-i Çağatayî ve Türkî-yi Osmânî*, İstanbul 1298 [1880 - 81], s. 234.

⁵⁹ Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, s. 3.

⁶⁰ Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, TDAV y., c. 1, İstanbul 1999, s. 313, 389.

hanın adında olduğunu biliyor, sonuna da ayrıca Yunanca *-is*'i ekliyor. Böylece kelime Yunanca yazımda **Krumes-is** şeklinde dört heceye çıkmıştır. Buradaki erillik takısının *-os* değil, *-is* olması ilginçtir. Herhalde kendisinden önce gelen düz-ince ünlüden dolayı böyle olmuştur. Bu da söylediğimiz üzere kâtabın Türk olduğunu yahut Türkçe bildiğini, aynı zamanda hanın adını da bildiğini gösterir.

Anımsarsak Grumbates'te, Crobatus'ta ilerleyici ünlü göçüşmesinden söz etmiştik. Bu durum Türkçe adları zapteden Hint-Avrupa dillerinde oldukça sık görülür. Hunsulara ait Grumbates, Büyük Bulgaristan'ı kuran Crobatus'la birlikte Krumesis, Krumos, Krumel, Krug (son ikisi Slavca kayıttır), Grod vb. sanlarda aynı durumu görüyoruz. Avrupa Hunlarına ait Bleda (<< *Baldag), Creca (*Körk << Creca ~ Cerca) adlarında da aynı uygulama görülür.

Krumes-is biçiminde de ilerleyici ünlü göçüşmesi vardır. Krumes'teki ünlüyü, yani *-u-'yu* tıpkı *Grumbates*, *Crobatus* adlarında yaptığımız gibi baştaki ündeşin yanına alırsak, başka deyişle sözcükteki ünlüleri Türkçe sözlerdeki ünlü (ses) sırasına göre dizersek, Krumes-is şöyle olur: *Kurmes-is. En sondaki Yunanca *-is* takısını atarsak *Kurmes biçimini elde ederiz.

-es ekinin (en sondaki Yunanca *-is* takısıyla karıştırılmamalı) ilkçil Türkçe biçimi **-ad* olmalıdır. Ekin değişimi **-ad > *-aδ > *-as > -es* veya **ad > -at > *-as > -es* biçiminde olmuştur. Bu eki Kormisios ~ Kormisoş'un yeniden oluşturmaları olan *Kormes ~ *Kormis'te incelemiştik. Bulgar Türkçesinde büyük ünlü uyumu olması gerektiğine göre *-es* eki **-as* olmak gerekir. Dolayısıyla *Kurmes'in doğrusu *Kurmas'tır. *Kurmas'ın ortasında *-b-* > *-m-* dönüşümü vardır. Aynı olguyu Kormes ~ Kormis'te görmüştük. Ünlüsü *-u-'dur*.

Krumes-is (803-814)'ten *Kurmas olarak yeniden oluşturduğumuz ad, Tuna Bulgar hanı Kormis-ios ~ Kormis-oş' (739-756)'un yukarıda yeniden oluşturduğumuz biçimi olan *Kormas ile bir ve aynıdır. Yalnızca *Kormas'ta ünlü *-o-'dur*. Üzerinde durduğumuz *Kurmas'ta ise ünlü *-u-'dur*. Bunlar kıyemeti harbiyesi olmayan ayrımlardır. Sonrakinin çocukluk devrini de düşünürsek ikisi arasında yaklaşık 30 yıl vardır.

Özetle Hunsulardaki *Gurbat, Büyük Bulgaristan'ın kurucusundaki *Korbat, Bulgar hanı Kormisoş'taki *Kormas ve üzerinde durduğumuz Krumesis'teki *Kurmas sözlerinin hepsi bir ve aynıdır. Hepsinin anlamı askerî veya idarî yüksek bir sandır.

*Kormas'ın bir önceki evresi *Korbas'tır. Birincil hali *gorbaddır. Türkçenin **go+* ocağının **go+rb* kökündendir. Başta sertleşme olmuştur. Eki sessel değişimlere uğramıştır.

2. Krumesis hanın öteki adı olan *Krumos'un çözümü

Yukarıda aynı hanın adının bir kez Krumes-is, üç kez Krumos yazıldığını belirtmiştik. Krumes-is'i inceledik ve *Kurmas biçiminde yeniden oluşturduk. Krumos adı da *Kurmas'la bir ve aynıdır. Hanın adı farklı kişiler tarafından yazıldığı için iki türlü imlayla karşı karşıyayız. Şöyle ki:

Adı üç kez **Krumos** şeklinde yazan veya yazanlar, Türkçe *Kurmas biçimindeki **-as* takısını Yunanca erillik takısı olan *-os* ile karıştırmışlar, böylece Krumos biçimi ortaya çıkmıştır. Şöyle bir kurgu yapalım:

Yunanlı kâtip soruyor: “Hanın adı ne?”

Yanıt: “*Kurmas.”

Yunanlı kâtip *Kurmas’ın nasıl yazılacağını tabii ki pek iyi biliyor: “Krumos.” Çünkü sondaki Bulgar Türkçesi *-as (veya -es ekini) ekini, Yunanca -os sanıyor. Böylece Krumes-is’te dört hece olan kelime üç heceye iniyor: Krumos. Yani Bulgar Türkçesindeki *-as (-es) eki aynı zamanda Yunanca -os’u da karşıyor.

Şimdi Krumos biçimini çözelim: Krumes-is’te olduğu üzere Krumos’ta da ilerleyici ünlü göçüşmesi olmuştur. Bundan ötürü önce her zaman yaptığımız gibi ünlüleri yerli yerine oturtursak, *Kurmos biçimini elde ederiz. Sondaki -os, Cormes-ios ~ Kormis-oş’ta gördüğümüz -es, -is, Krumes-is’te gördüğümüz -es ekidir. Yunanca erillik eki -os’la karıştırıldığı için -os, yani yuvarlak yazılmıştır. -os ekini Türkçeye uygun biçimde düzleştirirsek, *-as olur (-es, -is olsa da durum değişmez). O zaman Krumos’un tam Bulgarca şeklini elde eder ve sözü yeniden oluştururuz: *Kurmas (< *Kurbas).

Yani Krumos’la hanın öteki adı olan Krumes-is bir ve aynıdır: *Kurmas (< *Kurbas). Her ikisinin de ünlüleri aynıdır: -u-. Ekleri aynıdır: *-as > -es. Sadece ufak tefek fonetik farklılıklar vardır. Krumes-is’te -es yerine Krumos’ta -os gibi. Bu da her iki sözün Türkçelerinde değil, Yunanca yazımlarındadır. Bunun nedenlerini açıkladık. Anlamı askerî veya idarî yüksek bir sandır.

Birincil hali *gorbaddır. Türkçenin yüksek sanlarla ilişik *go+ ocağının *go+rb kökündendir. Başta sertleşme, ekte ses değişmeleri olmuştur.

2.1. Bu kısmın (Krumes-is, Krumos adlarının) sonucu

Sonuç olarak Tuna Bulgar hanı Krumes-is ve hanın öteki adı Krumos, daha önce ortaya atıldığı gibi *kur-*, *kor-*, *kır-* fiillerinin türevlerinden veya *kurum* ~ *korum* “kaya” sözünden gelmez. Bunların hiç birisi anılan hanın adı olamaz. Bunları yukarıda açıkladık. Hanın adı Türkçenin *go+ unvan ocağından -ad ekiyle türemiş bir sözdür ve yüksek bir sandır.

Krumos (<< ***Kurmas** < *Kurbas << *Gorbad), hanın öteki adı olan Krumes-is (<< ***Kurmas** < *Kurbas << *Gorbad), daha önceki Bulgar hanı olan Kormis-ios ~ Kormis-oş’ (<< **Kormas** < *Korbas << *Gorbad), Büyük Bulgaristan’ı kuran Crobat-us ~ Kovrat-os (<< ***Korbat** << *Gorbad) ve Hunsuların hükümdarı olan Grumbates (<< ***Gurbat** << *Gorbad) sanları bir ve aynıdır. Yani aynı unvanın 5 ayrı biçimiyle karşı karşıyayız.

Başka söyleyişle Krumes-is’in yeniden oluşturması olan ***Kurmas**, Krumos’un yeniden oluşturması olan ***Kurmas**, önceki Bulgar hanlarından Kormisoş’un yeniden oluşturması olan ***Kormas**, Büyük Bulgaristan’ı kuran Crobatus ~ Kovratos’un yeniden oluşturması olan ***Korbat** ve Hunsuların lideri olan Grumbates’in yeniden oluşturması olan ***Gurbat**, bir ve aynıdır (Toplam 5 kelime). Bunların hepsinin birincil biçimi *gorbaddır.

359’da saptanan *Gurbat’taki -at eki yaklaşık 250 yıl sonra, 605-641 arasında egemen olan *Korbat’ta da aynıdır. Fakat *Gurbat’tan yaklaşık 400, *Korbat’tan yaklaşık 100 yıl sonra gelen *Kormas (Kormisios ~ Kormisoş)’ta ve *Gurbat’tan 450, *Korbat’tan 150 yıl sonra gelen Kurmas (Krumes-is ~ Kru-

mos)'ta *-as (bozulmuş haliyle -is, -es, -os) olmuştur. Ekler kayıt sırasında da bozulmuş olabilirler.

Bütün bunların (5 kelimenin) her birinin anlamı “askeri ve idari yüksek bir san”dır. Bunlar başka anlama gelen her hangi bir fiil veya isim kökünden türemişlerdir. Doğrudan doğruya sanla ilgili *go+ ocağından türemişlerdir. Nasıl ki kapgan, kağan, katun sanları da şu fiilden veya bu ad soylu kelimedenden gelmiyor; anlamı “yüksek askeri ve idari san” olan bir ocağın geliyor. Onun gibi.

Yalnız üç biçimde, *Kurmas, yine *Kurmas ve *Kormas'ta son iki biçimden farklı olarak ortada -b > -m dönüşümü ve sonda *-ad > -at > *-as ekinin değişmiş ve bozulmuş -es, -is ve -os biçimleri vardır.

NOT : Krumos'un yeniden oluşturmasını *kurm-os < *kurb biçiminde, yani Bulgarca -as eki olmadan da düşündük. Fakat olası görmedik.

3. Krumes'in Slavca yazımları ve bunların çözümü :

3.1. Kr8m', Krouma, Kro8m^ε, Krem', Kroum, Krem' varyantları

Hanın Slavca adlarına bir daha bakalım: Moravcsik **Krug', Kr8m', Krouma, Kro8m^ε, ^εKroumlu, Krem'**; Zlatarski **Kroum, Krug', Krem', Kreml', Krumel'** (KPOYMEΛB) değişkenlerini verir (Kaynakta bunlar Kiril abecesiyle yazılmıştır). Toplam 11 varyanttır. Tümü göçüşüktür.

Bunlardan Moravcsik'in verdiği **Kr8m', Krouma, Kro8m^ε, Krem'** ile Zlatarski'nin verdiği **Kroum, Krem'** (toplam 6 varyant), ufak tefek fonetik farklarla yukarıda incelediğimiz Bulgar Türk yazıtlarındaki Krumesis ~ Krumos ile bir ve aynıdır. Dolayısıyla bunların üzerinde durmayı gerekli görmüyoruz.

3.2. ^εKroumlu, Kroumel', Kreml' varyantlarının çözümü

Yalnız Moravcsik'in verdiği ^ε**Kroumlu** ile Zlatarski'nin verdiği **Kreml', Kroumel'** (KPOYMEΛB)'in üzerinde durmaya değer.

T. Tekin, hanın **Krum ~ Krumes** ve **Krumel** biçiminde iki adı olduğunu söyler; Krumel değişkenini *Kurml ~ *Korımıl > *Krumel biçiminde kurgular.⁶¹

Hanın adının Slavca varyantlarından üçü olan ^ε**Kroumlu, Kreml', Kroumel'** gerçekten ilginç biçimlerdir. Şimdi bunları çözmeye çalışalım: Hanın Slavca adlarını çözmek için önce hanın Türkçe adının aslını bulmak gerekir. Hanın yukarıda incelediğimiz iki adının da (Krumesis, Krumos) o zamanki Bulgar Türkçesi karşılığını *Kurmes (< *Kurmas) olarak bulmuştuk. Slavca çözümlere de buradan gitmemiz gerekir. Dikkat edersek bu üç varyantta da ilerleyici ünlü göçüşmesi vardır. O halde hemen ünlüleri gediğine koyalım.

^εKroumlu = *^ε**Kourmlu** olur. -ou- bükük ünlüsünü -u- olarak alacağız. O zaman sözcük ***Kurmlu** olur. Ayrıca sondaki u da göçüşüktür. Onu da yerine koyacağız; sözcük ***Kurmul** olur.

Kroumel' = ***Kourmel'** olur. -ou- bükük ünlüsü -u- olacaktır. Sözcük **Kurmel'** olur.

Kreml' = ***Kerml'** olur. Herhalde bu kelime ***Kermdl'** biçiminde, yani araya -t- alınarak telaffuz edilmiştir.

⁶¹ Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, s. 53.

Şimdi yeniden oluşturduğumuz bu üç biçime tekrar bakalım: ***Kurul, Kurmel', *Kermil'.**

Hanın Türkçe asıl adını *Kurmes (< *Kurmas) olarak bulmuştuk. Şimdi Slavca şekilleri hanın asıl adıyla karşılaştıralım. *Kurmes (< *Kurmas) adıyla Slavca varyantların *Kurul ve Kurmel' biçimleri benzerdir. Türk Bulgarca sondaki s yerine Slavca biçimlerde -l, -l' geçmiştir. *Kermil' biçiminde de sonda l' vardır. Bunun sadece ünlüsü değişiktir. Bu durum yabancı bir dil için normaldir.

3.2.1. Lamdaizm olgusu

Şimdi asıl soru ve sorun şudur: Bulgarca -s sesinin yerine neden Slavcada -l' sesi geçmiştir. Bu Bulgar Türklerinde mi olmuştur yoksa Slavlarda mı?

Bulgar Türkçesindeki l sesinin aslı olduğu bilinir. Bu duruma göre hanın adının Bulgar Türkçesindeki gerçek şekli -l'li olmalıydı. Fakat o zaman şu soruyu sormak çok haklı ve isabetlidir: Neden Bulgarların kendi yazıtlarında, Doğu Romalıların ve Latinlerin kayıtlarında -l'li biçimler görülüyor? Eğer ad gerçekten -l'li olsaydı, bunu bu üç kaynaktan görürdük, görmeliydik. Üç kaynağın bunu atlama olasılığıdır. O zaman başka bir açıklama gerekir. O da şu olabilir: Slavlarda s'yi > l' sesine çeviren bir lamdaizm olgusundan söz etmeliyiz. Böylece önemli bir keşifte bulunmuş oluyoruz.

Bulgar Türkçesi unvanın *Kurmes (< *Kurmäs < *Kurmas) olduğundan kuşku duyamayız. Çünkü bu unvanın öncelleri *Gurpat (>> Grumbates), *Korbat (>> Corbatus ~ Kovratos), *Kormas ~ *Kormäs ~ *Kormis (>> Kormisios ~ Kormisoş)'tir. Bunların hiçbirinde -l, -l' sesi yoktur. Dolayısıyla -l, -l' sesleri Türk Bulgarcaya değil, Slav Bulgarcasına aittir.

Kiril abecesi 863 yılında düzenlenmiştir. Bulgar Türkleri bu tarihten bir yıl sonra Hıristiyan olmuşlardır. Adı üzerinde durduğumuz han 814'te ölmüştür. Herhalde 49 yıl sonra düzenlenen Kiril abecesiyle yazılan yapıtlarda hanın adı böyle geçmiştir.

Bu görüşlerimizden önce Slavca biçimlerin varsayımsal olduğunu düşünmüştük.

4. Krumes'in Slavca yazımlarından Krug' varyantının çözümü

Slavca varyantlardan biri de Krug' biçimidir. Bizim kanaatimize göre bu da Bulgar Türkçesine ait bir sandır. Yeniden oluşturması *kurgdur. Ünlüsü -u-'dur. -u- sesi büyük yus harfiyle gösterilmiştir. Sözcük sanla ilgili Türkçe *go+ ocağının üçüncü kökündendir: *go-rg.

VI. Kırım Hunlarının lideri Grod ~ Gordas (527-28)

527-28'de Kırım Hunlarının tarihçe bilinen önderi Grod veya Gordas idi.⁶² Bu Hunlar Kırım'da Kerç kıyılarında yerleşmişlerdi. Bunlar muhtemelen Bulgar Türkleriydi. Gerçi Kuzey Kafkasya'da 7. asrın sonlarında dahi Hun kitlelerine rashyoruz. Fakat bu tarihte Kırım kıyılarında Bulgar Türklerinin yaşaması daha yüksek olasılıktır. Bildiğimiz gibi Doğu Roma kaynakları Bulgarları ve başka Türkleri Hun olarak da anıyorlardı. Bulgarlara aynı zamanda Hun, Bulgar yanında Hunno-Bulgar da diyorlardı.

⁶² Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 80, 86.

Kaynaklar Grod ~ Gordas'ın Jüstinyen'le müttefik olduğunu, İstanbul'a geldiğini, vaftiz olunduğunu, bu yüzden öldürüldüğünü yazarlar.⁶³

1. Yazımlar

Ad **Grod** (Γρώδ), **Gordás** (Γορδάς), **Grodás** (Γρώδás), **Hordás** (Χορδάς), Latince **Gorda** şekillerinde yazılır. Döginyi (de Guignes) **Gordas**, kardeşinin adını **Muacer** (<< *Bogar? ~ *Bodar) yazar.⁶⁴ Moravcsik **Gordas** ~ **Grod** yazar.⁶⁵

1.1. Görüşler

Nemeth adın **Ogur** sözüyle Macarca *-da* ekinden oluştuğunu ileri sürer.⁶⁶ Kafesoğlu bunu kabul eder, **Ogurda** der.⁶⁷ Bu görüş yanlıştır.

1.2. Grod ~ Gordas ne olabilir?

Gordas yazımındaki *-as* Latince veya Yunanca bir ektir. Atılacaktır (Bu tarihte Doğu Romalılar genelde Latince yazıyorlardı, ancak sonradan Latince biçimleri Yunancaya çevirmişlerdir). Geri kalan *Grod unsuru ilerleyici ünlü göçüşmesine uğramıştır. Ünlüyü gerçek yerine koyarsak *Gord sözünü elde ederiz. *Gord bize hemen Büyük Bulgaristan'ı kuran Kurt'u anımsatır. Yani *Gord ile *Kurt kökteş ve anlamdaştır. Anlamı askerî veya idarî yüksek bir sandır.

Yazımlardan ünlünün *-o-* olduğu anlaşılmaktadır. Baştaki ve sondaki sesler yumuşaktır. Aynı sesler yaklaşık 75 yıl sonra, 605'ten sonra sertleşecektir. Krş. Ses bakımından bu yıllarda Büyük Bulgaristan'ı kuran **Kourt**, **Kurt** ile.

Tiyatro ve sinema sanatçıları Yılmaz Gruda ve Aysen Gruda'nın soyadları, söz konusu ettiğimiz Gruda unvanıdır.

VII. Genel sonuç

Böylece 6 kişiye ait 10 kelimenin (unvanın) köken ve anlamlarını açıklığa kavuşturmuş oluyoruz.

İlk olarak Hunsuların lideri Grumbates üzerinde durduk. Grumbates'in Hun Türkçesindeki biçiminin *Gurbat olduğunu açıkladık. Bu ve aşağıdaki sözlerin askerî ve idarî yüksek birer san olduğunu belirttik.

İkinci olarak Büyük Bulgaristan'ı kuran ve Latin kaynaklarında Crobat-us, Yunan kaynaklarında Kovrat-os ~ Krovat-os olan adın Bulgar Türkçesi biçiminin *Korbat olduğunu ortaya koyduk.

Üçüncü olarak bu hanın diğer adı (sanı) olan Kourt ~ Kurt'un yeniden oluşturmasının *Kurt olduğunu söyledik.

Dördüncü olarak bu hanın oğlu olan Kotrag'ın bir önceki biçiminin *Kortag olduğunu ve babasının unvanı Kurt olduğu için kendisine böyle küçültmeli bir ad (san) verildiğini söyledik.

⁶³ İbrahim Kafesoğlu, "İstanbul", *İA*, c. 5 - 2, s. 1160 / Şerif Baştav, "Sabir Türkleri", *Belleten*, Sayı: 17 - 18, II. Kânun - Nisan 1941, s. 61.

⁶⁴ Joseph Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, çev. Hüseyin Cahid [Yalçın], haz. Selahaddin Alpay, 1. b., c. 2, Türk Kültür y., İstanbul 1976, s. 502.

⁶⁵ Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 114 vd.

⁶⁶ Moravcsik, *a.g.e.*, s. 114.

⁶⁷ Kafesoğlu, "İstanbul", s. 1160.

Beşinci olarak Tuna Bulgar hanı Kormisios ~ Kormisoş' (739-756)'un yeniden oluşturmasının *Kormas olduğunu belirttik.

Altıncı olarak Tuna Bulgar hanı Krumesis (803-814) hanın yeniden oluşturmasının *Kurmas olduğunu gösterdik.

Yedinci olarak Krumesis (803-814) han adının diğer biçimi olan Krum'un da *Kurmas olduğunu ortaya koyduk.

Sekizinci olarak Tuna Bulgar hanı Krumesis (803-814) hanın Slavca biçiminin *Kurmel olduğunu ve sözcükte lambdaizm olgusu bulunduğunu keşfettik.

Dokuzuncu olarak Tuna Bulgar hanı Krumesis (803-814) hanın *kurg unvanını keşfettik.

Onuncu olarak 527-28'de Kırım Hunlarının lideri olan Grod ~ Gordas ve çeşitlemelerinin de *Gord olduğunu gösterdik.

Bütün bunların hepsinin anlamı askerî ve idarî yüksek bir sandır. Hepsi de *go+ unvan ocağından *-rb*, *-rd* ve *-rg* yapışık ündeşleriyle çıkan kelimelerdir. Kök ünlüleri *-o-* veya *-u-'dur*.

Bu sonuçlardan üç kelime öbeği elde ediyoruz:

1. *Gurbat, *Korbat; *Kormas, *Kurmas, yine *Kurmas (5 adet); Slavca *Kurmel ile 6 adet.

2. *Kurt, *Kortag, *Gord (3 adet).

3. *Kurg (1 adet).

Birinci öbeğin tümünün ilkçil biçimi *gorbad, ikinci öbeğin ilkçil biçimleri *gord (Kurt, *Gord) ve *gordag (*Kortag), üçüncü öbeğin ilkçil biçimi *gorg (*Kurg)'dur. Kök ünlüleri *Korbat, *Kortag, *Kormas, *Gord'da (4 kelimedede) *-o-*; *Gurbat, *Kurt, *Kurmas ve yine *Kurmas'ta (4 kelimedede) *-u-'dur*. *Gurg sözünün ünlüsünün *-u-* olduğunu tahmin ediyoruz. Slavca *Kurmel'deki ünlüyü de *-u-* kabul ediyoruz. Şimdilik üstünlüğü *-o-* ünlüsüne veriyoruz. Ancak *-u-* da olabilir.

Şimdi elde ettiğimiz sonuçları ocak şemasıyla sergileyelim:

1. Türkçenin askerî veya idarî yüksek sanlarla ilgili *go+ ocağı : *go-rb, *go-rd, *go-rg

1.1. *go-rb kökünden gelen ve 359'da kayıtlanan **Grumbates'in** o zamanki Hun Türkçesi biçimi *Gurbat'tır. Anlamı yüksek bir sandır. Ünlüsü *-u-'dur*. Birincil hali *gorbaddır. Sonda sertleşme vardır.

1.2. 605'te büyük Bulgaristan'ı kuran Crobatus ~ Kovratos'un o zamanki Bulgar Türkçesi biçimi *Korbat'tır. Anlamı yüksek bir sandır. Ünlüsü *-o-'dur*. Birincil hali *gorbaddır. Başta ve sonda sertleşme vardır.

1.3. 739-756 arasında Bulgar tahtında bulunan Kormisios ~ Kormisoş'un o zamanki Bulgar Türkçesi biçimi *Kormis (<< *Kormas)'tir. Anlamı yüksek bir sandır. Ünlüsü *-o-'dur*. Birincil hali *gorbaddır. Başta sertleşme, ekte ses değişimleri görülmektedir.

1.4. 804-813 arasında Bulgar tahtında bulunan Krumesis'in o zamanki Bulgar Türkçesindeki biçimi *Kurmes (< *Kurmas)'tir. Anlamı yüksek bir sandır. Ünlüsü *-u-'dur*. Birincil hali *gorbaddır. Başta sertleşme, ekte ses değişimleri görülmektedir.

1.5. 804-813 arasında Bulgar tahtında olan Krumesis hanın öteki adı (biçimi) olan Krumos'un yeniden oluşturması *Kurmas (< *Kurbas)'tır. Krumos biçimindeki -os (aslı Bulgarca -es) Yunanca -os biçimiyle karışmıştır. Anlamı yüksek bir sandır. Ünlüsü -u-'dur. Birincil hali *gorbaddır. Başta sertleşme, ekte ses değişimleri görülmektedir.

1.6. 804-813 arasında Bulgar tahtında olan Krumesis ~ Krumos han adının yeniden oluşturmasının *Kurmes (< *Kurmas) olduğunu söyledik. Bu adın Slav kaynaklarındaki biçimi *Kurmel' veya *Kurul'dur. Slavca biçimlerde lamdaizm vardır.

2.1. *go-rd kökünden gelen, 605'te Büyük Bulgaristan'ı kuran, 641'de ölen Kourt ~ Kurt'un o zamanki Bulgar Türkçesi biçimi *Kurt'tur. Anlamı yüksek bir sandır. Ünlüsü -u-'dur. Birincil hali *gorddur. Başta ve sonda sertleşme vardır.

2.2. 605'te Büyük Bulgaristan'ı kuran, 641'de ölen Kourt ~ Kurt'un oğlunun adı olan Kotrag'ın o zamanki Bulgar Türkçesi biçimi *Kortag'dır; anlamı yüksek bir sandır. *Kortag küçültmeli biçimdir. Babası *Kurt sanını taşıdığı için kendisine *Kortag "kurtçuk" olarak hitap edilmiş olunmalıdır (*Kortag "kurtçuk", hayvan adı değil, sandır. Krş. kağancık, hancık vb. ile). Ünlüsü -o-'dur. Birincil hali *gordagdır. Başta ve kök sonunda sertleşme (-rt-), ayrıca -rd- yapışık ündeşinde göçüşme vardır.

2.3. Kırım Bulgarlarının 527-28'deki önderi Grod, Gordás, Grodás, Hordás, Gorda'nın o zamanki Bulgar Türkçesi biçimi *Gord'dur. Anlamı yüksek bir sandır. Ünlüsü -o-'dur. Birincil hali *gorddur. Asli biçimi olan Gord şeklinde yazıldığı gibi, göçüşmeli Grod biçiminde de yazılır.

3. *go-rg kökünden gelen ve 803-814 arasında hüküm süren Bulgar Türk hanı Krumesis ~ Krumos'un Slav kaynaklarındaki sanlarından biri krug' biçimindedir. Anlamı yüksek bir sandır. Ünlüsü muhtemelen -u-'dur. Birincil hali *gorgdur. Başta sertleşme, ayrıca ilerleyici ünlü göçüşmesi olmuştur.

Böylece Hun ve Bulgar Türkçesine ait 10 unvanın köken ve anlamlarını çözmüş oluyoruz. Tüm bu unvanların Hun Türkçesi ve Bulgar Türkçesi olması Hunsuların, Bulgarların ve Kırım'daki Hunların Türk olduğunu açık seçik ortaya koyuyor ve ulaştığımız bu sonuç olağanüstü bir önem taşıyor.

VIII. Bir soru : Söz konusu sanlar kurt "börü" olabilir mi?

Büyük Bulgaristan'ı kuran ve Latince Crobat-us, Yunanca Kovrat-os yazılan hanın diğer adı **Kourt ~ Kurt'tur**. Bu ad kimi bilginler tarafından Türkçe **kurt** "börü"yle bir ve aynı sayılmıştır. Talat Tekin kelimenin Latin ve Doğu Roma kaynaklarındaki Crobat-us ~ Kovrat-os yazılışlarının bu açıklamayı çürüttüğünü, Genel Türkçe **kurt** "börü" sözünün Oğuzlarca kullanılan bir tabu sözcüğü olduğunu yazar.⁶⁸ Oğuzların *börü* yerine **kurt** sözünü tabu olarak kullandığı bir çok Türk bilimcinin ortak görüşüdür.⁶⁹

Buna karşın biz bütün bu adları yani Grumbat, Crobat ~ Kovrat, Kormis, Krumes ~ Krumos; Kurt, Kotrag, Gord vb. adları (sondaki -os, -es, -is eklerini

⁶⁸ Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, s. 3.

⁶⁹ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, c. 1, TTK, Ankara 1968, s. 625.

atıyoruz, yalnızca Krumos'taki -os'u atmıyoruz) önce Türkçe kurt "börü" sözüyle bir ve aynı görmüştük. Gereçeklerimiz şunlardı:

1. Türkçede ve Kaşgarlı'nın verdiği bilgiyle Oğuzcada **kurt** "börü" sözünün oluşuyla.

Gerçi Abdülkadir İnan⁷⁰, Talat Tekin⁷¹, Şinasi Tekin⁷² kurdun Oğuzlarca kullanılan bir tabu sözcüğü olduğunu söylerler. Jean Paul Roux (ok. Jan Pol Ru) da aynı görüştedir.⁷³ Bu görüş ilk bakışta doğru görünebilir. Yani Oğuzların **böri** yerine **kurt** sözünü tabu sözcük olarak kullandıkları düşünülebilir. Ancak biz bu görüşte, yani kurdun börü yerine kullanılan bir tabu sözü olduğu görüşünde değiliz. Bize göre kurt doğrudan doğruya börünün adıdır. Bu durumda Türkçedeki kurt da "böcek" değil, "börü"dür.

2. Kazakçada kurt sözünün ocaktaşı olan **korkav** "mezarı kazarak ceset yiyen kurt cinsi"⁷⁴, "kurt"⁷⁵ sözünün bulunuşuyla. Anlam *sırtlan* olsa da durum değişmez. Anadolu'da sırtlana *sırtlan kurdu* dendiği de olur. Kazaklarda *Sırtlanov* soyadı vardır.

3. Latince Crobot, Yunanca Kovrat'ın diğer adı veya unvanının Kourt ~ Kurt oluşuyla. Buradaki kurt sözünü bazı araştırmacıların dediği gibi "börü" anlamında almıştık.

Bulgarlarda kurt kültü vardı. Geza Feher (1890-1955), "Bulgar Türklerinde kurt, kartal ve saire gibi totemleri tespit mümkündür" der.⁷⁶ Bulgar Türklerinin tarihçe bilinen ilk vatanları Orta Sibirya bozkırlarıdır. Buradan Doğu Avrupa'ya göç etmişlerdir. Bozkırların en yırtıcı hayvanı kurttur. Dolayısıyla Bulgar Türklerinin kurt sözünü ad veya lakap olarak kullanmalarına şaşmamak gerekir.

Bu kelimelerin ünlüsünü -u- olarak saptamıştık. Ünlünün -u- oluşuna Tatarca ve Başkurtçada *bal kort* "bal arısı" sözünden karar vermiştik. Çünkü Tatarca, Başkurtçada -u- > -o- ve tersi gelişmeler karakteristiktir. Demek oluyor ki eski Tatarca, eski Başkurtçada "böcek" anlamındaki *kurt* sözünün ünlüsü -u- idi. Bugünse -o'-dur. Buna göre börü anlamındaki kurt sözünün birincil ünlüsü -u- olmalıdır. Bununla birlikte ünlü -o- da olabilir. Fakat bu zayıf olasılıktır.

Böyle düşündük; yani yukarıdaki sanları "kurt, börü" olarak da düşündük. Sonra görüşümüzü değiştirdik. Bunun nedeni yukarıdaki bulgularımızın (kelimelerin veya sanların) yaygın oluşu ve bunları taşıyanların hepsinin önder, lider, hükümdar, han oluşuydu. En üst düzey kişilere verilen ve aynı zamanda yaygın olan her hangi bir sözcük, ancak san olabilirdi (18 Eylül 2018).

⁷⁰ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK, Ankara 1954, s. 46.

⁷¹ Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, s. 3.

⁷² Şinasi Tekin, *İştikakçının Köşesi*, Simurg y., İstanbul 2001, s. 20.

⁷³ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, Tekin y., İstanbul 1978, c. 1, s. 387, 393.

⁷⁴ Oraltay - Yüce - Pınar, *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, s. 173.

⁷⁵ Koç - Baynıyazov - Başkapan, *Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü (Kazakça - Türkçe Sözdik)*, s. 321.

⁷⁶ Géza Fehér, *Bulgar Türkleri Tarihi*, TTK, Ankara 1984, s. 80.

Kaynaklar

- ARTAMONOV, M.İ.: *Hazar Tarihi*, Selenge y., İstanbul 2004.
- AVCIOĞLU, Doğan: *Türklerin Tarihi*, c. 1, Tekin y., İstanbul 1978.
- BAŞTAV, Şerif: "Sabir Türkleri", *Belleten*, II. Kânun - Nisan 1941.
- CAFEROĞLU, Ahmet: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. b., Enderun k., İstanbul 1993.
- DEGUIGNES, Joseph: *Büyük Türk Tarihi*, çev. Hüseyin Cahid [Yalçın], haz. Selahaddin Alpay, 1. b., c. 2, Türk Kültür y., İstanbul 1976.
- Divanü Lügat'it - Türk Dizini*, TDK, Ankara 1972.
- ESİN, Emel: "Süliler İslam ile karşılaşan ilk Türkler Sül (Çöl? Çor?) boylarından, Selçuklulara kadar, Hazar Denizi kıyılarındaki Oğuzlara dâir", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. VII, cüz 3 - 4, 1979.
- FEHÉR, Géza: *Bulgar Türkleri Tarihi*, TTK, Ankara 1984.
- GEDİKLİ, Yusuf: "Hun Türkçesi üzerine araştırma ve incelemeler - 16 : Avrupa Hunlarına mensup bazı boy adlarının köken ve anlamları (Alpidzuri, Alcildzuri, İtimar, Tuncarsi, Tonosur, Boisci; Akatzir, Satagar, Sorosgus; Emnetzur ~ Emnedjar, Ultzindur ~ Ultzinzures, Ulingur ~ Ulzinger, Ulkindur, Bittugur, Burtugur, Angiskir ~ Angisciros, Bardar ~ Bardor, Altziagir, Semander, Bökter, Sakromontisi, Fossatissii, Dulo ~ Dolo)", *Yom*, Sayı: 23, Yaz 2011.
- _____ : "Türk coğrafyasındaki bazı dağ adlarının köken ve anlamları - 2", *Yesevi*, Sayı: 243, Mart 2014.
- _____ : "Türk tarihiyle ilgili bilgiler veren Yunan, Latin, Got, Ermeni, Süryani tarihçileri - 1", *Yesevi*, Sayı: 245, Mayıs 2014.
- _____ : "Hun Türkçesi üzerine araştırma ve incelemeler 25 : Hunsulara ait Gorgân yer adı, Göktürklere ait korgan ~ kurgan ve Uygurlara ait koorg ve kordan sözlerinin köken ve anlamları", Sayı: 239, Mart - Nisan 2019.
- GOLDEN, Peter B.: *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Karam y., Ankara 2002.
- "Göç destanı", *Türk Ansiklopedisi*, c. 17.
- Grek Seyyahu Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, çev. Ali Ahmetbeyoğlu, TDAV y., İstanbul 1995.
- GUMİLEV, Lev: *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, 3. b., Selenge y., İstanbul 2003.
- _____ : *Avrasyadan Makaleler 1*, Selenge y., İstanbul 2005.
- İNAN, Abdülkadir: *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK y., Ankara 1954.
- _____ : *Makaleler ve İncelemeler*, c. 1, TTK, Ankara 1968.
- KAFESOĞLU, İbrahim: "İstanbul - Şehrin muhasaraları", *İslam Ansiklopedisi*, 5 - 2. c., s. 1173 - 1180.
- _____ : "Türkler", *İslam Ansiklopedisi*, c. 12 - 2, s. 142 - 280.
- _____ : *Türk Milli Kültürü*, 5. b., Boğaziçi y., İstanbul 1988.
- KOÇ, Kenan - BAYNİYAZOV, Ayabek - BAŞKAPAN, Vehbi: *Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü (Kazakça - Türkçe Sözdik)*, Akçağ y., Ankara 2003.
- KONUĞU, Enver: *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Ed. Fak. y., Ankara 1973.
- KOŞAY, Hâmit Zübeyir: "Bulgar Türklerinin eski tarihi", *Etnoğrafya, Folklor, Dil Tarih vd. Konularda Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1974.
- MARCELLİNUS, Ammianus: *Roma Tarihi*, Latince'den çev. Samet Özgüler, Historia y., İstanbul 2019.
- MORAVCSİK, Gyula: *Byzantinoturcica II*, Sprachreste der Türkvölker quellen, Akademie Verlag, Berlin 1958, II.
- ORALTAY, Hasan - YÜCE, Nuri - PINAR, Saadet: *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, TDAV y., İstanbul 1984.
- OSTROGORSKY, Georg: *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1981.
- RASONYI, Laszlo: *Doğu Avrupada Türklük*, haz. Yusuf Gedikli, Selenge y., İstanbul 2006.
- SÜMER, Faruk: *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, c. 1, TDAV y., İstanbul 1999.
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ: *Lügat-i Çağatayî ve Türki-yi Osmanî*, İstanbul 1298 [1880 - 81].
- TEKİN, Şinasi: *İstikakçının Köşesi*, Simurg y., İstanbul 2001.
- TEKİN, Talat: *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, TDK, Ankara 1987.
- TEZCAN, Mehmet: "Hunların Anadolu'daki ilk görünüşleri: 359 tarihinde Amida kuşatmasında Kionitler", *1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, İzmir 2004.